

Balázs Lajos

Szokáskutatásaim egyéni útjai, sajátosságai, szemlélete

Jelen konferencia felhívása utolsó passzusának megengedő tartalma bátorított fel arra, hogy ezzel a témával merészeljek jelentkezni, mivel úgy vélem, nagyjából megfelelek az ajánlásoknak: 2014-ben betöltöttem 75. életévemet, tehát van generációs státuszom, és van behordott szénám a csűrben. Munkám még volna, de fogy az időm. Kutatásaim individuális vállalkozások. Eddigi termésém jelentős része indíttatásában is, betakarításában is, hasznosításában is Kolozsvárra tereli a figyelmemet, Kolozsvárhoz kötődik az évtizedek óta itt megtapasztalt szakmai és szellemi kohézióknak köszönhetően, bár Bukarestet sem feledem. A Székelyföldet ugyan sem. Egyéni utamban a három együtt van jelen, nekik köszönhetően alakult ki szakmai létbiztonságom.

Előbb a sorsforduló szokásokra irányuló kutatásaim egyéni útjainak jelzőkaróit venném számba. Miért? Mondhatnám, hogy azért, mert kezdeti mozgolódásom idején a népi kultúra, a folklór iránt érdeklődő vagy elkötelezett magyar gyűjtő, kutató, kiváltképpen a szokások és a hiedelmek területén magyar kutatóintézmény hiányában csak egyszemélyes vállalkozásban végezhetette munkáját. Ez az állapot valójában a Kriza János Néprajzi Társaság megalakulásával szűnt meg, de nem egyik napról a másikra. Egyéni utam kijelölésében a választás kényszere, vágya játszott nagyobb szerepet. Mihai Pop professzor az első félévi vizsgán (1965 decemberében) figyelt fel rám, aztán mind erősebben és következetesebben terelt a kutatási területe felé. Noha vonzottak a nyelvtudományi stúdióumok – történeti nyelvтанból, összehasonlító nyelvészetből, nyelvjárásтанból egyre többet szerepeltem a szemináriumokon, önképző körökön – (s felvillantották előttem, hogy visszatartanának a nyelvészeti tanszék összehasonlító nyelvészet vonalára), végül neki köszönhetően mégis a folklorisztika mellett döntöttem. Ellenben reám ragadt a nyelvészet szőr-

szálhasogató módszere. Később a professzor akaratának engedve választanom kellett egy kiemelt területet, amivel többet és mélyebben foglalkozom, mint a népi kultúra, a folklór egészével. A döntés újfent nem a kaplaból való cédulahúzás esete volt. Akkor éreztem meg, illetve éreztem rá a választás és elválás problematikájára, dilemmájára, ami az elején nem volt nagyon tudatos, előbb a mesében láttam megjelenni, de inkább kliészerű játéknak tekintettem. A tapasztalati tudásom találkozott az olvasmányélményeimmel. Gyermekkoromban, fiatal koromban láttam keresztelőt, lakodalmat, temetést. A kérdések, hogy ezeket kik hozták létre, mivel magyarázható, hogy egy adott helyzetben mindenki szabályozottan tud mindent csak egyetemi éveim alatt merültek fel bennem. Kultúránknak ezt az együttesét olyannak láttam, mint az erdőt. Láttam, hogy van! De azt, hogy nő, és azt, hogy mióta nő, nem láttam. Azt pedig végképp nem, már csak jóval később, hogy az, ami távolról zöld, miből áll össze, vannak-e benne elkorhadt, kidőlt fák. Olyanok, amelyekre mások is támaszkodtak és támaszkodnának ma is.

Így kezdett mindjobbban érdekelni az emberi felemelkedés története. A kis- és nagy közösségekbe való szerveződés története. Másképpen elbeszélve, mint a történelemkönyvekben. Tanulmányaim, olvasmányaim hatására (mint Kaj-Birket Smith: *A kultúra ősvényei*, Gilgames mítosza, a görög-római mitológia, Eliade vallástörténeti munkái, Frazer: *Aranyág, Folklór az Ótestamentumban*, Lessing: *Laokoon avagy a festészet és költészet határáról*, Arnold van Gennepe: *Átmeneti rítusok előbb francia nyelven, aztán román majd magyar fordításban stb.*) felsejlett, hogy el kellett induljon az ember teremtésének egy második nagy időszaka: a szellem isteni indítása után a szellem kibontakozása, vég nélküli munkába való állításának időszaka. Ezt a munkát már az ember kezdte elvégezni (erre teremtődött!), és végzi mind a mai napig. Hogyan? Úgy, mint a bibliai Isten, aki rendet teremtett a káoszban. Az embernek is rendet kellett teremtenie önmaga körül. El kellett hagynia az állatit, meg kellett teremtenie az emberit. Bizonyára megtapasztalhatta a természet és az ember életének párhuzamos periodicitásait, ritmikusságát: a csírázást, a rügybe szökkenést, a növekedést, a párzást, az elmúlást. Ezek a visszatérő jelenségek lehetnek az emberi felemelkedés, az emberi káoszból való kiválás előképei, mintái. Megszülethetett tehát – gondoltam – a másképpen születni, másképpen párosodni, másképpen elmúlni vágyásnak rendbe való szervezése. Bámulatba ejtett, ahogyan megszülettek az istenek, ősök, hősök, akiknek első

történeteikhez, a fokozatosan ismétlődő szabályokká váló mítoszokhoz kellett igazodnia az embernek. Mind a mai napig imádom a mítoszokat, szeretem a rítusokat. Ezek váltak szokásokká. A szokások lettek a mi törvényeink, a mi alkotmányunk. Ezt ma is így látom. Ezek szabályozták évezredek, évszázadok át az ember három nagy természeti alapú, nem kívülről előírt, kezdeményezett sorsfordulatait. Ha beszélhetünk a szubszidiaritás¹ ősi modelljéről, akkor ezt a folyamatot hoznám fel példa gyanánt. Kezdetben biológiai entitás volt valamennyi, aztán, legalábbis megglátásom szerint, kialakult a társadalmi pubertás entitása s a kettő együtt óriási kultúraalkotó tényezővé lett. Az egyetemes események etnikai, nemzeti vonásokkal gazdagodtak, differenciálódtak. Megérlelődött bennem és meggyőződésemmé vált az a feltevés, miszerint kultúránk erdejének története múltunk másképpen elmondott, metaforákban, jelképekben, rítusokban megjelenített története. Feltételezésemben jóval később Csoóri Sándortól kaptam különös megerősítést. Egyik gondolata máig hat: „Létehelyzeteket s mítosz erejű látomásokat nemcsak eredetmondák, mesék, dalok és népballadák őriznek, hanem egy-egy remekműként megformált népszokás is, amely nem más, mint a történelem alatt élő közösségek metaforákba sűrített története” (Csoóri 1975: 3).

Kutatásaim sajátosságából, kutatói szemléletemből – ezekről közvetve már szó esett – azt emelném ki, hogy az én szokásmonográfiáim erről a történelemről szólnak, Csíkszentdomokoshoz kötve, de nem didaktikai sorrendben: 1. párválasztás, lakodalom (*Az én első tisztességes napom. Párválasztás és lakodalom Csíkszentdomokoson*, 1994), 2. halál (*Menj ki én lelkem a testből. Elmúlás és temetkezés Csíkszentdomokoson*, 1995), 3. születés (*Szeretet fogott el a gyermek iránt. A születés szokásvilága Csíkszentdomokoson*, 1999). Velük azt is példázom, hogy a magyarság, a székely-magyarság már honfoglalás előtt rendelkezett kimunkált sorsforduló, beavató rítusokkal. Menet közben alakult ki egyik nagyon fontos módszertani szemléletem is, és pedig az, hogy minden kutatási témához fel kell nőni!

¹ „A szubszidiaritás elve az a kívánalom, hogy a jogi normákat, illetve határozatokat a lehető legalacsonyabb szinten hozzák meg, annak érdekében, hogy a hatalom minél közelebb kerüljön azokhoz, akik fölött a hatalmat gyakorolja.” (Bakos 2003: *szubszidiaritás* szócikk).

Sajátosságoknak, szemléletbeli kérdésnek tekintem azt is, hogy terjedelmesebbek, mint mások szokásmonográfiái, mert mélyebbről, messzebből indulnak, útközben pedig sok házba betértek. A születés és a szülés a fogamzástól, a párválasztás, a lakodalom a párkereséstől, a halál az elmúlás gondolatának megjelenésétől. Vagyis minden sorsfordulat előbb mentális és lélektani szinten jelentkezik. Így tapasztalva a dolgok rendjét, tisztelője vagyok Arnold van Gennepnek, bár fenntartással viszonyulok a sorsfordulatokat szakaszoló szemléletéhez (bővebben Balázs 2006: 35–39). Más szóval: a sorsforduló szokások mindenikének van láthatatlan valósága is. És ez is része a népi műveltségnek: általános érvényességük és egyéni színezetük által.² Ennek a felismerése késztetett arra, hogy külön könyvet írjak *A vágy rítusai – rítusstratégiák*. A születés, házasság, halál szokásvilágának lelki háttéréről (2006), valamint *Amikor az ember nincs es ezen a világon. Paraszti nemi kultúra és nemi erkölcs Csíkszentdomokoson* (2009, 2010) címmel. Mindezen túl pedig nagyjából százötven tanulmányt jegyez, melyekkel mind csak csiszoltam a részleteket.

Úgy gondolom, hogy nem mellékes sajátossága munkásságomnak ama választás, döntés és kivitelezés sem, hogy a három sorsforduló szokáskultúráját, előzmények nélkül, egyazon településen, Csíkszentdomokoson végeztem több mint negyven éven át. Ebben szerepet játszott a mozgásterem behatároltsága, de még inkább a hely-, illetve terepismeret szerzés, ami döntésemet megelőzte. Ez volt az a tényező, mely rávezetett arra a felismerésre, hogy az említett falu többet tud, többre emlékszik, mint általában mások, mint amit én olvasmányaimból, tapasztalataim alapján megtudtam a sorsfordulatok kultúrájáról. Más szóval Csíkszentdomokos a hetvenes évek elején kutatási kedvet gerjesztett bennem, mintha akart volna, s aztán én is akartam őt. Nem tagadom, látva mások gyakorlatát, visszatérő dilemmám volt, hogy helyes-e egyetlen falu sorsforduló szokásainál megállapodnom. Ma úgy látom, hogy intuícióm helyes volt, amit annak is köszönhetek, hogy tudományunk nagyjainak intelmeire, érvei-

² Lásd a magzatot védő hiedelmeket, praktikákat, melyek nem mások, mint prevenció és abból a tapasztalati tudásból alakult ki, hogy az anya és a magzat az anya öt érzékszervén keresztül állandó kapcsolatot tart környezete és a magzat között. Sajátossága a kilenc hónap alatti paraszti prenatális gyermekvédelemnek, hogy tudását inkább hiedelmek formájában fogalmazta meg, melyeket később a tudomány többet is beigazolt. Tehát nem hitte, mint az orvostudomány, hogy a baba vegetatív lény lenne, hogy az anya csak passzív elviselője lenne a másállapotnak. Bővebben Balázs 2013: 266–284.

re is odafigyeltem. Hallgattam Pop Mihai szavára, aki egy alkalommal a lakásán folytatott beszélgetésünk során arra intett, hogy táji, regionális, nemzeti szintéziseket csak alapos helyi kutatások alapján lehet végezni. Kiemelt elvnek tekintette ezt az erdélyi magyar népi kultúra kutatására vonatkozóan. Eliade ajánlását is megszívleltem: „A mítoszokat, szimbólumokat és rítusokat, azok értelmét feltétlenül mélységükben kell megragadnunk” (Eliade 1998: 15). Megsívleltem, mert úgy láttam, hogy „erre a legjobb esélyt a lokális kutatás nyújthatja, kiváltképpen, ha egy teljes témakör feltárására – az én esetemben a sorsforduló szokásokra – irányul” (Balázs 2006: 29). Aztán Lauri Honkóra is hallgattam, öngazolás gyanánt: „Egy kompetens kutató által végzett egységes megfigyelés és anyaggyűjtés kedvezőbb kiindulópont, mint egy tarka, nem egységes anyaggyűjtés. Egy bizonyos földrajzi területre, egy bizonyos társadalomtípusra, és egy bizonyos konkrét jelenségre való leszűkítés növeli a siker lehetőségét” (Honko 1997: 32). Almási Istvánt is követtem, aki Sepródi Jánosra hivatkozva vallja, hogy „nem az egész világot kell ötlet és szeszély szerint összejárni, hanem valamely szűkebb tért kell egészen a mélyéig felforgatni és átkutatni” (Almási 2003: 6).

Számталanszor felvetődött bennem a lokális és egyetemes népi kultúra viszonyának kérdése. (Bővebben Balázs 2006: 28–33) Hoppál Mihály és Barna Gábor véleményét osztottam. Előbbi így fogalmazott: „A helyi kultúrák – s a nemzeti kultúrák globális nézőpontból végső soron szintén lokális kultúrának tekinthetők – sikeresen kidolgozták a lakóhelyhez, a közvetlen környezethez tartozás érzését”. Hoppál arról is beszélt, hogy a lokális hagyományok kutatása a „kulturális pluralizmus tényét bizonyítja”, ugyanakkor a „kulturális folyamatosságot” is (Hoppál 2002: 126–127). Barna Gábor pedig arra int, hogy „a kutatás törekedjen a helyi folklor lehetőség szerinti teljes keresztmetszetét megadni, működési folyamatait feltárni, hiszen az összehasonlítás elsősorban így lesz megnyugtató és megoldható” (Barna 1987: 47).

Eme reflexiók az egyre gyarapodó tapasztalataimra, analitikus szemléletem, értelmező, elemző ambícióim készítenek ma arra a meggyőződésre, hogy a lokális hagyományok kutatása, megjelenítése nem jelent beszűkülést, eredményei csak látszatra lokálisak. Számталan ablakán át kilátam szűkebb és egyetemes világunkra.

Érveimet tovább nem sorolhatom. Szemléletem hasznát is csak néhány példával illusztrálhatom.

Ha nem ezt az utat választom, a magyarságtudomány nem biztos, hogy tudomást szerzett volna arról, hogy Csíkszentdomokoson, és ahogy később kiderült, Székelyföld több más településén is az újszülöttet háromszor avatják be és ebből csak az első egyházi. A másik kettő pedig – az útszéli keresztfa megkerülése, a gyermek asztal alá dugása – a népi vallásosság, hiedelmek és paraszti pragmatizmus szövevénye, mély gyökerű beavató rítus: az odatartozás biztosításának mágikus rítusából, vágyából, akaratából fakadnak.

A folklorisztika előtt ismeretlen lenne, hogy a Székelyföldön egyértelműen a lakodalom volt a tridenti zsinatig³ (1563) a párosodás egyedüli szertartása⁴, s azt pláne nem, hogy éppen ezért az egész lakodalom a leány első tisztessége nevében, a leválás jegyében a leányasszonnyá válásának szakaszaiból áll össze, melynek első lépcsőfoka az ágsirató, utolsó pedig a ma már játékká vedlett *bekontyolás* volt. Vajon azt tudnánk-e, hogy a csíkszentdomokosi lakodalom keretében, a kettő között, külön lakodalmat szerveztek „perec lakodalma” címen, ami nem más, mint szintén nyilvános és rituális közlése annak, hogy a hazai leányasszony (lásd Balázs 2014: 243–248) státusza nemcsak társadalmilag változott meg, hanem a férfúval szemben személyiségváltása is bekövetkezett, hogy új nem állapot kezdődik az ő számára, amit ugyanúgy el kell fogadtatni, mint azt, hogy szállást változtatott, hogy nemcsak társadalmi, hanem nemiségének sorsfordulása is bekövetkezett. (Bővebben Balázs 2012: 161–174, 2014: 270–276)

Ha nem ezt az utat választom, nem ismertem volna meg, nem tettem volna tudományunk asztalára a haldokló megkerítésének katartikus rítusát, ami ugyan variánsaként is értelmezhető a ravatal, a ház gyertyával való, máshol is gyakorolt megkerítési rítusának, ám eszmeisége, szertartásossága által mégis partikuláris, mert a lélekértelmezés, a lélek védelme és a nehéz helyzetében való segítése által csaknem egyedí (bővebben Balázs 1995: 76–80). Mindez arra enged következtetni, hogy a Székelyföldön a lelket külön, a testet szintén külön temették el. Visszatekintve a három sorsforduló kultúrájára, ezt a rítust az újszülött háromszori beava-

³ Hatvannyolc évvel a kötelező érvényű tridenti zsinat után és ellenére is ezt a módot választották valószínűleg a Székelyföld több településén is (lásd Vigh 2000: 109–112).

⁴ Nem lehet véletlen, hogy a népmesék nem templomi esküvővel, hanem lakodalommal végződnek.

tása, a pereg lakodalma párhuzamának tekintem, illetve egy olyan szemlélet megnyilvánulásának, mely a test és elme, test és lélek organikus és funkcionális egység tartozásának szemléletét tükrözi, de nem mellőzi az autonomista szemléletet sem, ami miatt a sorsfordulatok rítusait meg kell duplázni, illetve háromszorozni. Vajon nem más-más kultúrák, szemléletek egymásra vagy egymás mellé való helyeződésével állunk-e szemben? Régészekre jellemző dilemmát sejtek itt. Nem a színjátékszerűség látványáért, hanem egy mélyen átgondolt integráló és kiegyensúlyozó életfilozófia érvényre juttatásáért.

A lokális hagyományok vertikális kutatásának módszere nagyon távoli korok máig meg nem értett titkait, hiedelmeit, mágikus praktikáit, mindezek mai lecsapódását is elem hozta és megerősített a székely-magyar népi kultúra, az egyetemes magyar népi kultúra plurarizmusa és partikularitásai felől. A kivételek eseteinek fontossága felől, afelől, hogy az egyetemes csak a lokális példák igazolhatják, hiszen, Páskándi meglátásával élve, H₂O-t még nem ivott senki. A ritkaságok, apró kivételek, titkok példatárából említek néhányat, melyek közül többet nem akkor értettem meg, amikor rájuk bukkantam, hanem akkor, amikor a születés, házasság, halál kultúrájának szövevényén fennakadtak.

A gelencei Szent László freskó lemeszelésének, aztán levakolásának titkával kezdem. A *miért* kérdésével.

Ki gondolná, hogy összefüggés van vagy lehet a már említett csíkszentdomokosi prenatális magzatvédelem és a gelencei freskó eltakarása között. A templom 1245 körül épült, védőszentje Szent Imre, a Szent László mondakörből merített freskó 1330-ból való. A 16. század végén lemeszelték, 1766-ban teljesen levakolták annak ellenére, hogy Gelencét nem érintette a reformáció, a templom hívei mindig katolikusok voltak. A templom lemeszeléséről ők döntöttek. Miért? „A helyi hagyomány szerint azért – írja K. Sebestyén József a Kelemen Lajos születésének 80. évfordulójára kiadott tanulmánykötetben (Sebestyén 1958: 543) –, nehogy a várandós asszonyok megcsodálják.” Ti. a faluban sok volt a *golyvás*, más szóval *gusás*. A főbejárattal szembeni freskórészen Mária és Szt. Katalin (Margit?) *golyváként* vannak ábrázolva.⁵ A környékbeli falvakban a gelenceieket ma is *gusásoknak* csúfolják.

⁵ Ennek külön néprajzi magyarázata van.

Egyazon tőről fakadó hiedelemről (?) van szó: a várandóست érhető vizuális sokkról. Mindez világossá válik, ha olyan példákat állítunk egymás mellé, mint a 18. század eleji jász-kapitány döntése, mely szerint kitiltották az országos vásárokról a rokkant, üszkös vétagokkal járó, idomtalan koldusokat, mert azok látása megkárosítja a várandósak magzatját (lásd Fazakas–Székely Sz. 1990: 79); a második világháború után sok hadirokkant állott ki a csíksomlyói búcsú alkalmával az útszélekre, és az anyák, anyósok figyelmeztették a velük búcsúra menő menyecskéjüket, hogy *ne bámuld őket, mert olyan gyermeket szülsz*. Csíkszentdomokoson hasonló intellemmel fordultak a hasonló állapotban levőkkel szembe 1989. december 22-én, Ceaușescu kivégzésének televízió közvetítette kivégzése alkalmával. De tiltott volt és tiltott a bivaly, főleg a szeme tájékának bámulása stb. (saját gyűjtéseimből). A pszichológusoknál találtam egyféle tudományos magyarázatát a hiedelemnek.

A szülés és születés hiedelemköréből említhetném az *agos* betegséggel született gyermek esetét, amiben kozmikus összefüggéseket látnak – holdfogytára született gyermek (!) – tehát kozmikus manipulációval gyógyítják. Az *agos*, *abagos* gyermek esete az egész magyar nyelvterületen ismert, de nem kozmikus összefüggésben.⁶

A csecsemő háromszori beavatása, amint már említettem – útszéli keresztfa megkerülése, az oltár megkerülése, az asztal alá dugás – a menyasszony általi oltárkerülés a valamikori kultikus helyhez, centrumhoz való tartozás, az „odatartozás” misztikumát, egyféle vallásos térélmény megteremtésének mágikus akaratát őrzi.

A lakodalom kiemelkedő mágikus rítusa a közös evés és ivás mágikus hiedelmében rejlik, vagyis abban a messze a honfoglalás kora előtt fogant mágikus hiedelemben, miszerint az együtt elköltött étek és italok az elfogyasztók között titkos belső kötődéseket hoznak létre. Szövetségek kötődnek. Ezt a hiedelmet Kagarov, a leningrádi (ma szentpétervári) egyetem professzora találta meg. Ő volt az, aki elsőként rendszerezte főleg a lakodalomhoz, vagyis a párosodáshoz kapcsolódó hiedelmeket: az együtt-evés rítusát a kopulatív, azaz a befogadó, összekapcsoló rítusok egyik alcsoportjába, a szindazmikus⁷ rítusok közé sorolta, mivel ezek biztosítják

⁶ Lásd még Grynaeus–Pócs 1977, Halász 2010: 327, Mirk 1993: 66.

⁷ szindazm < gör. süin=együtt + dasnos=beszolgáltatni, cselekedni. Tehát együtt cselekedni.

a házasok szövetségét és egyetértését.⁸ Én ezt a hiedelmet fedeztem fel a csíkszentdomokosi lakodalom *kalácsában*, „*deusz pálinkájában*”, amit a menyasszony és a vőlegény egyazon üvegből fogyaszt, a násznéppel együtt, de megtaláltam a kamrában együtt elfogyasztott tojásrántottában, a kettőbe vágott alma megevéseben, a kontylében, a csíkszentdomokosi halottas tor *alamizsnás* asztalra kirakott *sarok kenyérben*, a vérszerződésben, az utolsó vacsorában, a 2011-ben kezdeményezett *Magyarok kenyere* mozgalomban, ami immár negyedik éve mozgósítja egész Kárpát-medence magyarságát.

A házasság köréből említtem a bekontyolásnak és asszonyi fejkendő kötésének szívósan tartós jogi népszokását, ami kritikus helyzetekben (leányszöktetés) ma is felülírja az egyházi és polgári esküvők érvényességét. Ennek alapelve: *Ha békontyolták a leányt* [legalább tíz perccel éjfél előtt], *annyi, mintha felcsinálta volna a legény. Az övé.*

Az elmúlás és a halál kultúrájából, a haldokló megkerítésén túl számomra különös jelentőséggel bír az Istennel való kibékülés lelki ingájának a megismerése a parasztember haláltusájában (bővebben Balázs 1995: 21–85). Nem kevésbé mellékes az a tény sem, hogy a parasztember halála előtt nem tud megbékélni azzal a túlvilági képpel, amit a vallás ígér: angyalokkal, szentekkel benépesített mennyország, ördögökkel meg tűzzel megjelenített pokol, amit csak ikonográfiai ábrázolásokból ismer. Nem tud megbékélni azzal, hogy nincs többé család, rokon, szomszéd, koma stb. Ezért vízióiban, látomásaiban, a haldokló ágyon velük beszélget, ők jönnek elébe, ők fogadják. Tehát nem ismeretlen és idegen környezetbe távozik.

Tekintettel a sorsforduló szokások társadalmi szempontú, igen fontos kommunikációs szerepére, a szokások sajátos nyelvezetére, a rítusok, rituális szimbólumok rendszerezése, tipologizálása kutatásaimban mindvégig előtérben állt. Bennük láttam az emberi tudat sajátos és egyetemes megjelenítésének eszköz- és eszmerendszerét, tudatunk alakulásának „alapító leveleit”, melyek – Goethe szavaival – „mélységes jelentést hordoznak”. Különös értéküket abban látom, hogy tükrözni képesek népünk absztraháló képességét, vagyis azt, hogy sorsforduló kultúránkban hogyan tudtuk összekapcsolni az irracionálissal a racionálissal. Éppen ezért külön könyvet

⁸ Kagarov tipologizálását Szendrey Ákos jelenítette meg a magyar folklorsztikában. Szendrey azt is megjegyzi, hogy „ezen szertartások megfigyelése és pontos leírása a magyar őstörténet kutatása szempontjából fontosabb, mint a lakodalmi versek, rigmusok lejegyzése” (Szendrey 1932: 31–32).

szenteltem a témának: *Rituális szimbólumok a székely-magyar jelképkultúra világából* (2012).

A sorsforduló szokások nagyító lencsévé vagy távcsővé lettek számomra, melyekkel kultúránk apróságából, finomságaiból, közeli-távoli elemeiből is többet felfedeztem, megláttam, közelképbe hoztam és új összefüggéseiből többet is megtapasztalhattam. Magam előtt elszámolva tanári és néprajzkutatói múltamat, úgy gondolom, eljutottam odáig, hogy ma egy-egyében is lássam sorsforduló szokásaink erdejét.

Irodalom

ALMÁSI István

2003 *Monostori sugártorony. Bogdán János magyargyerőmonostori népdalgyűjtése 1906-ban.* (Krizsa Könyvtár) Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár

BAKOS Ferenc

2003 *Idegen szavak és kifejezések szótára.* Akadémiai Kiadó, Budapest

BALÁZS Lajos

1994 *Az én első tisztességes napom Párválasztás és lakodalom Csíkszentdomokoson.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest (II. bővített kiadás 2014, Pallas–Akadémiai Kiadó, Csíkszereda)

1995 *Menj ki én lelkem a testből... Elmúlás és temetkezés Csíkszentdomokoson.* Pallas–Akadémiai Kiadó, Csíkszereda

1999 *Szeretet fogott el a gyermek iránt A születés szokásvilága Csíkszentdomokoson.* Pallas–Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda (II. bővített kiadás 2013, Pallas–Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda)

2006 *A vágy rítusai – rítusstratégiák. A születés, házasság, halál szokásvilágának lelki hátteréről.* Scientia Kiadó, Kolozsvár

2009 *Amikor az ember nincs es ezen a világon. Paraszti nemi kultúra és nemi erkölcs Csíkszentdomokoson.* Pallas–Akadémiai Kiadó, Csíkszereda (II. bővített kiadás 2010, Pallas–Akadémia Kiadó, Csíkszereda)

2012 *Rituális szimbólumok a székely magyar jelképkultúra világából.* Pallas–Akadémiai Kiadó, Csíkszereda

BARNA Gábor

1987 A lokális szokás- és néphit kutatásról. In: Kriza Ildikó – Erdész Sándor (szerk.): *Folklor és tradíció III.* MTA Néprajzi Kutatócsoport, Budapest, 45–58.

CSOÓRI Sándor

1975 Előszó. In: Korniss Péter: *Elindultam világ útján... Magyar népszokások*. Corvina Kiadó, Budapest, 1–4.

ELIADE, Mircea

1998 *Az örök visszatérés mítosza avagy a mindenség és a történelem*. Európa Könyvkiadó, Budapest

FAZAKAS István – SZÉKELY Sz. Magdolna

1990 *Igézet ne fogja...* (Szendrey Zsigmond és Szendrey Ákos „babona-szótára” nyomán) Magvető Könyvkiadó, Budapest

GRYNAEUS Tamás – PÓCS Éva

1977 agos gyerek. In: Ortutay Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon* I. Akadémiai Kiadó, Budapest, 37–38.

HALÁSZ Péter

2010 *Növények a moldvai magyarok hagyományában és mindennapjaiban*. General Press Kiadó, Budapest

HONKO, Lauri

1997 A rítusok osztályozásához. In: Barna Gábor (szerk.): *Folklorisztikai olvasmányok* I. József Attila Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Néprajz Tanszék, Szeged, 31–44.

HOPPÁL Mihály

2002 Lokális értékek és hagyományalapú társadalom. *Néprajzi Látóhatár* XI. (1–4) 27–38.

MIRK László

1993 Az aggott gyermeket megfőzték. *Művelődés* XLII. (6) 66.

SEBESTYÉN József, K.

1957 A gelencei mennyezet- és karzatfestmények. In: Bodor András – Cselényi Béla – Jancsó Elemér – Jakó Zsigmond – Szabó T. Attila (szerk.): *Emlékkönyv Kelemen Lajos születésének nyolcvanadik évfordulójára*. (A Bolyai Tudományegyetem Kiadványai, I. Tanulmányok.) Tudományos Könyvkiadó, Kolozsvár, 542–554.

SZENDREY Ákos

1932 Az új pár együttevésének jelentősége a házasságban. *Ethnographia* XLIII. (1) 31–32.

VIGH Károly (szerk.)

2000 *Asszonyok és férfiak tüköre. Tanúvallomások a XVII. századból*. Pallas–Akadémiai Kiadó, Csíkszereda

Képek

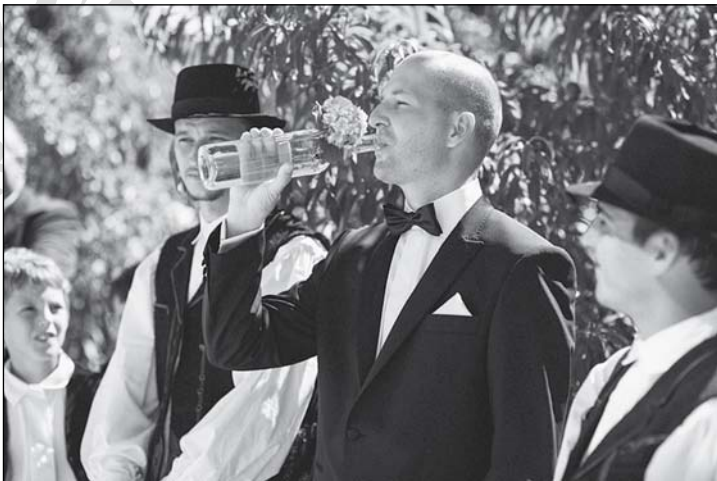
1. Gelencei freskó

2. Vérszerződés (Aranylemez egy szkíta királysírból)

3. Csíkszentdomokoson a vőlegény–menyasszony deusz pálinkát iszik egyazon üvegből: a fiatal pár szövetsége (Fotó: Balázs Lajos)

4. Csíkszentdomokoson a vőlegény–menyasszony deusz pálinkát iszik egyazon üvegből: a fiatal pár szövetsége (Fotó: Balázs Lajos)

5. A násznép részeltetése a deusz pálinkából, kalácsból,
Csíkszentdomokoson: két rokonság szövetségkötése
(Fotó: Balázs Lajos)

6. Utolsó vacsora (Elefántesont könyvfedél részlete, 850 körül.
Berlini Állami Múzeum)

7. Sarok kenyeres alamiznásasztal Csíkszentdomokoson:
szövetség a gyászbán (Fotó: Balázs Lajos)

Interjú Balázs Lajossal

[B. L.]: – Szabó Dezsőről azt olvastam az Életem című könyvében, hogy 1904-ben mint bölcsészhallgató, ő is, a társai is feladatul kapták, hogy nyári vakációban a történeti Magyarország területére menjenek ki, válasszanak ki egy falut, és végezzenek kutatásokat. Szabó Dezső nem tudta eldönteni, hogy hova menjen, szembeállott Nagy-Magyarország térképével, behunyta a szemét, s a mutatóujjával rámutatott. Amikor kinyitotta, ott azt írta: Csíkszentdomokos. [...] Én nem mondom, hogy az én életemben is nem játszott szerepet a véletlen. Én a *nem-korban* éltem, hogy kicsit parafrázáljam a költőt. [...] Tele voltam tiltásokkal és tagadásokkal. Egy elvem volt, amit én különösképpen a családból [hoztam], három parancsot kellett nekem betartanom, nekem is meg öcsémnek is, és pedig azt, hogy a mindennapi feladatot végezd el, s az pedig az állatok ellátása volt elsősorban. A napi leckét tanul meg, s a harmadik pedig az, hogy magadtól is láss meg valamit. Azt hiszem, ma határozottan állítom, hogy ez volt, ez a harmadik parancs, életem, munkásságom meghatározója mint alapelv. Mire gondolok akkor, amikor azt mondtam, hogy tiltások és letiltások? Legalább tizennyolc esztendő tétől kitéröltek az életemből; ha visszatérhetnék, sem térnék vissza erre az időre. Édesapámat, aki hadiárva volt, és 1940-ben magyar állami kölcsönrel cséplőgépet vásárolt, 1952-ben megtették kuláknak. Én annak az évnek az őszén mentem hetedik osztályba, és azzal kezdődött, hogy az első hét után az osztályfőnök behívatott, illetve visszatartott, és azt mondta, hogy mátol nem jöhetek iskolába. Én nagyon szerettem tanulni; ez volt az egyedüli, korán megfogalmazott ambíció, célom, hogy tanuljak, járjak iskolába. Nagyon szerettem. Sírtam, sokat sírtam. Egészen karácsony utánig édesanyám sokszor megtette az utat Bukarestbe, Brassóba, mert oda tartoztunk, Sztálin tartományhoz.⁹ Könyörgött a helybéli előljáróhoz. A fordulat után szembesültem a megyei levéltárban azokkal a levelekkel, amelyeket szüleim beküldtek értem a helyi és központi hivatalokba, könyörögve könyörögtek, hogy vennének vissza az iskolába. És mindig visszautasító választ [kaptak]. Az alatt az idő alatt az osztálytársaimtól kértem el a leckét, abból tanultam. Aztán édesanyám csak legyőzte ezt az ellenállást, elvégeztem a hetediket szintiszta ötössel, akkor ötös volt a legnagyobb osztályzat. S azzal az oklevéllel mentem a mai Márton Áron Gimnáziumba.¹⁰ Titkárónk, Juci néni rám néz, s azt mondja: „Lelkem, nem írhatom be. Hiányoznak a többi papírok, a kísérő papírok”. Nem írhat be. S akkor utána próbálkoztunk Csíkszeredának a legalacsonyabb rendű állattenyésztési szakiskolájába, oda sem mehettem, oda se írtak be. A káplán, aki a faluban hittant tartott a plébánián, elvitt Marosvásárhelyre a Iosif Rangheț szakiskolába, oda sem írtak be. Édesanyám Brassóba, az akkori Marx Károly utcabeli fémipari szakiskolába vitt, oda sem írtak be. Az igazgató fogadta, most is emlékszem, de az édesanyám könyör-

⁹ Az 1950-es romániai közigazgatási reform Brassó (Sztálinváros) székhellyel létrehozta a Sztálin nevet viselő tartományt; Udvarhely és Csík megye egyik része ide tartozott.

¹⁰ Csíkszereda.

gése nem hathatta meg. Sehova sem írtak be. Nem a felvételi vizsgán buktattak ki, hanem oda sem engedtek. Aztán nagy nehezen visszatért édesanyám a Márton Áronba, az akkori elméleti liceum igazgatójához és addig könyörgött, hogy engedte, hogy bejárjak órára. A hátsó padba ülhettem be. Egyik-másik tanárnál a kezemet felnyújtottam, egyik óráról sem hiányoztam, higgyék el. Egy óráról sem hiányoztam! Amikor jelentkeztem, egyik-másik tanár felszólított, aztán utólag tudtam meg, hogy mások nem mertek felszólítani. Aztán olyan is volt persze, aki dühből – proletár és osztályharcos – dühből nem szólított fel. Aztán menet közben felvettek mégis magántanulónak, félévkor kiváló tanulmányi eredményekkel, azzal biztattak, hogy menjek föl a rajoni főtanfelügyelőhöz, János Pálhoz, aki nagy kockázatot vállalt és a kérésemre ráírta, hogy megengedi, hogy rendes tanuló lehessen. És úgy végeztem aztán a kilenc-tizediket. De elmondok zárójelben egy élményt, elmondom, mert nem hiszik el, hogyha mástól hallják. Hogy például megkezdődött az iskola, kézilabdacsapatot szerveztek a rendes tanulók, engem is minden gyanú nélkül bevettek, én magam is kértem, utána jött a hajdani sporttal foglalkozó KISZ-aktivista; engem kitett. A kézilabdához sem érhettem! Ehhez az épülethez, az akkor Bolyai Egyetem épületéhez is, ahol most vagyunk, fűződik legalább két ilyen osztályharcos élményem. Jogra jelentkeztem. Ez nem volt egy tudatos pályaválasztás. Talán az engem visszataszító igazságtalanság, az igazság romantikus keresése taszított a jogtudományok fele. Az sem volt, aki felvilágosítson! Nagybátyám esperes volt Szentmártonban, ő meg papnak szeretett volna engem látni. Vallásos fiatalnak neveltek, de a papi pályát nem éreztem a magaménak. Így hát ide iratkoztam be, a jogra. Az első évben – ez '56-ban volt –, az első felvételin 8,50-el kerültem ki, nem vettek fel. Akkor aztán elmentem Brassóba, autószerelői technikumot végeztem, amit az akkor hatalmas tehergépkocsi gyár tartott fenn. A technikum igazgatója egy orosz származású mérnök volt (Bezrodnij), akinek elmondtam társadalmi-politikai hátteremet, és aki elengedett mégis felvételizni Kolozsvárra azzal a feltétellel (erre kézzel írott nyilatkozatot kért), hogy amennyiben nem jutok be, visszatérek hozzuk. 9,25-el újra nem vettek fel. Visszatértem Brassóba, és autószerelő oklevelet szereztem. Falumbeli [...]t 5-össel felvették. Nem hiszik el, hogy mit csinált. A szülei, ők is kulákok voltak, beadták földjüket a téeszbe.¹¹ Édesapámnak aztán innen üzentek általam, de Ő azt mondta, „ő még vár”. Az én karrierem forgott kockán, de soha sem haragudtam, nem neheztettem rá. Ő ki-tartott a szemlélete, elve mellett, noha akkor már nem volt földműves. Tulajdonképpen nem volt soha az, csak az egész nemzetsége.

A technikum után kihelyeztek Cugirba, Fehér megyébe, ahol varrógépet és hűtőszekrényeket, nemtommicsodákat gyártottak, oda helyeztek, de nem mentem el. Csíkszentmártonban akkor létesült a középiskola és felvettek iskolatitkárnak. Nagy kockázattal, mert még mindig a stigma a hátamon volt. Időközben akkor nekifogtam románt tanulni, amikor megláttam, hogy Kolozsváron annyira keményen vették az osztályharcos politikát, hogy a huszonegyből nem engedtek! Neki-

¹¹ Kollektív gazdaság.

fogtam, s mindent megtanultam románul. Nem mindent értettem, de tudtam. És felvételiztem, s bejutottam¹², még ösztöndíjat is kaptam. Meghamisítottam a beiratkozási lapot, ami miatt négy éven keresztül végig reszkettem. Bukarestben is nagy volt az úgynevezett osztályharcos ellenőrzés, de nem a csontig, mint Kolozsváron. Mit mondjak, két-három hetente hívták össze a KISZ¹³ bürot és örökké valakit napirendre tűztek, „mert nem volt őszinte a párttal szemben”, például letagadta, hogy a nagyanyjának malma volt, s ki vele. Akit a KISZ-ből kizártak, azt az egyetemről is eltanácsolták. Az én apámnak cséplőgépje volt. De a nagyanya és az apa mégiscsak más. Szóval így kerültem a bukaresti egyetemre.

[K. V.]: – *Itt most beleszólok, de a biográfiában az szerepel, hogy 1939-ben születettél Bukarestben.*

[B. L.]: – Így van.

[K. V.]: – *Tehát valójában akkor a születési helyedre kerültél.*

[B. L.]: – Igen, köszönöm, jó. [Felnevet.] Erre nem tértem ki, nagyjából ott kezdem az életemet. A szüleim szegény sorsú csikkászoni emberek voltak, nem ismerték egymást. Akkor a fiatalok cselédnek mentek Bukarestbe, Galați-ra, Brăilába. Érdekes, talán kultur- vagy civilizációtörténeti adat is lehet: Kászomból Bukarestbe hetente kétszer buszjárat volt. Ma elképzelhetetlen. A hosszú utat kétszer is megtette. Ott ismerkedtek [meg], édesanyám tizenkét éves leánykaként elszegődött egy zsidó családhoz cselédlánynak és ott töltött húsz esztendő. Felvette házzvezetőnő szintre. Édesapám pedig kovácsműhelybe került és ő is felvitte annyira, hogy amikor a királyi palotát renoválták, és akkor elő volt készítve a király megérkezése, akkor egy holland mérnök, aki vezette az egész átépítési munkálatot, édesapámat alkalmazta és főbeosztású munkavezetőnek tette meg. Ott ismerkedtek, ott házasodtak össze, s az ő szerelműkből lettem én. '40-ben, a bécsi döntéskor jöttünk haza, tehát ezeket mind azért mondom, hogy nem ujjrámutatással alakult a sorsom. A sorshelyzetek állandóan inogtak hol jobbra, hol balra. Egyedüli értelmiségi az egész családból ez az esperes nagybátyám volt. Mindenki az égvilágon – édesapám öt testvére gondolok – szántó-vető hadi árva volt.

[K. V.]: – Öcséd...

[B. L.]: – Ez is érdekes, tanulva az én helyzetemből, a szüleim öcsémet Bukarestbe adták a magyar iskolába, hogy kivédjék ezt a sorsot, ezt a helyzetet, amin átmentem én. [...]

[K. V.]: – *Felteszem a következő kérdést, tanár voltál vagy kutató, illetve tanár vagy, vagy kutató?*

[B. L.]: – Mind a kettő. Én tanárnak készültem. Tudtam egyeztetni a kettőt, s ma is tudom. Sőt még a fizikai munkával is tudom egyeztetni a szellemi és az értelmiségi munkát. És ettől munkamániás is vagyok. Mert gyermekkorunkban ebbe szoktattak bele, s a munkában látom az életem értelmét. És nagyon sok olvasmányélményem is van ezzel kapcsolatosan. Például Slavici,¹⁴ aki isteníti, és egye-

¹² Tk. a bukaresti tudományegyetemre.

¹³ Kommunista Ifjak Szövetsége.

¹⁴ Ioan Slavici (1848–1925), román prózaíró.

düli értéknek, embermérőnek tekinti a munkát, hány novellájában erre a kérdésre visszatér.

[K. V.]: – *A bukaresti egyetem valójában milyen pályára készített fel téged; a tanári pályára-e vagy a kutatói pályára? Ugye Mihai Poppal találkoztál a bukaresti egyetemen, a doktori disszertációdát ő irányította, 1976-ban védted meg Bukarestben. Egyetem után 1965-ben kerültél vissza, 1965 és 1968 között román-tanár, illetve igazgató voltál Balánbányán, Csíkszentsimonban. Akkor a tanári pályád egy időre megszakadt, 1989-ben kerültél újabb katedrára, szintén román-tanár voltál a Márton Áron Kollégiumban. Majd nyugdíjba vonulásod után kerültél egyetemi pályára. 2001–2010 között egyetemi docens voltál a Sapientia Tudományegyetem csíkszeredai karán, hét éven keresztül tanszékvezető, két évig tanszékvezető helyettes voltál, 2010-től pedig óraadóként dolgozol. Tehát egy nagy tanári pálya is van mögötted; a bukaresti egyetem mennyire készített fel erre?*

[B. L.]: – A bukaresti egyetemen nem volt néprajzos képzés külön. Amikor én jártam egyetemre (1960–1965), nem volt külön néprajzos képzés, de az akkori bölcsészkaron szakosodni lehetett: két és fél évet lehetett folklorisztikát hallgatni, vizsgázni belőle. Ebből egy év, az első, kötelező volt. A többi rajtam múltott. Az elején én a nyelvtudomány felé igazodtam. Ne vegyék dicsekvésnek, de jeleskedtem a románokkal szemben nyelvjárásomból. Én hamarabb felismertem a moldovai nyelvjárást, a fonetikai, lexikológiai stb. adatok alapján, hogy ez onnan való, az meg Olténiából való. És összehasonlító nyelvészetben is jó voltam. Diákköri dolgozatokat mutattam be. Igen, de jött az első vizsga Pop Mihai-jal. Ki vagyok? Én vagyok. Honnan vagyok? Csíkból.

[K. V.]: – *A román nyelvet nem anyanyelvi szinten beszélted.*

[B. L.]: – Nem, nem. Távol álltam attól. [...] Minden áldott este tanultam a szakmat. Nem tudom már, mit húztam ki,¹⁵ de a szokásokkal kapcsolatos tételt húztam ki, s azt kérdezi, hogy ez nálatok hogy van. Magyarul kérdezte a többiek jelenlétében. Nem tudtam. Iszonyatosan szégyelltem magam. Na, azt mondja, hogy ezentúl a tanszéken hetente, kéthetente találkozunk. Ő volt akkor éppen a folklór intézet igazgatója is,¹⁶ és az etnográfiai folyóirat¹⁷ főszerkesztője is. És hát sok doktorandusa volt, amiről meggyőződtem, amikor ott voltam nála, a lakásán vagy az intézetben, gyakran szólt a telefon: európai és amerikai doktoranduszai csengették. Nyolc nyelven beszélt, anyanyelvi szinten magyarul, németül és csehül. Amúgy máramarosi származású. Aztán elhagytam a nyelvészeti tárgyakat és csakugyan folklórra iratkoztam, úgyhogy ötödéven volt egy speciális kurzusa, amire közbe-közbe meghívta Călinescut is.¹⁸ Aztán Vianu¹⁹ is tartott előadást. Aztán meghívta Ortutay Gyulát, és

¹⁵ Tk. vizsgatételként.

¹⁶ Mihai Pop 1949–1954 között szervezője, 1954–1965 között aligazgatója, 1965–1974 között igazgatója bukaresti folklór intézetnek.

¹⁷ *Revista de folclor*, megjelent 1956-tól.

¹⁸ George Călinescu (1899–1965) irodalomtörténész, akadémikus.

¹⁹ Tudor Vianu (1897–1964) irodalomtörténész, filozófus.

felhívott és bemutatott neki, hogy van neki egy magyar diákja. És olyan büszkén beszélt [rólam]. Azt is elárulom – ez persze utólag derült ki –, hogy ő tudatosan készített engem ide Kolozsvárra. Utólag jöttem rá, hogy mennyire centralizált volt a vidéki egyetemek oktatói ellátása. [...] Neki információja volt, hogy itt, Kolozsváron a magyar folkloort nem úgy tanulják vagy tanítják, ahogyan kellene... Én szégyelltem is és restelltem is ezt firtatni. Tény az, hogy az államvizsga dolgozatomat akkor a kászoni lakodalomból írtam, és később pedig, amikor a doktori iskolába felvételiztem, haton voltunk egy helyen, nagyon kevés hely volt akkor is, nem is adtak minden szaktól helyet. Akkor váltottam terepet, mert akkor már volt egyévi tapasztalatom, s akkor kerültem Szentdomokos közelébe. A fentiekkel kapcsolatosan meg kell említenem két sorsszerű helyzetemet, melyek éjszakánként vissza-visszatérnek: mi lett volna belőlem, ha nem jön a bécsi döntés? Szüleim jó székegy-magyarok voltak, de merre vitt volna a környezetem? A másik: Pop professzor mindenképpen Kolozsvárra, a Bolyaira akarta helyeztetni tanári karrieremet. A szüleimet nem volt szívem itt hagyni. Őcsém mérnökként csak távoli városokban kaphatott kihelyezést. És megértem, hogy nyugdíjas koromra Csíkszeredába jöjjön az egyetem. Ezeket ki irányíthatja? De azt akarom mondani, hogy...

[K. V.]: – *Hogy ébredt fel benned...*

[B. L.]: – ... hogy én nem készültem tudatosan néprajzkutatónak. Ezek az egyetemi évek tettek helyre bennem bizonyos információkat a sorsforduló szokásokról. Én gyermekkoromban láttam keresztelőt, láttam lakodalmat, láttam temetést. Gyermekként, hatodikos-hetedikes gyermekként megfogott a rend. Egyébként a szüleim is nagyon szigorú rendet tartottak. Hogy mindenki tudja, hogy hol a helye. Hogy hol és mikor kell jobbra, vagy balra lépni, hogyan kell, illik viselkedni. Később egy közmondást parafrázáltam, hogy *látjuk, hogy ott van az erdő, de nem látjuk, hogy nő, mikor nő*. Én sem láttam azt, hogy ki az, aki ezt a kultúrát kimunkálta, hol tanították meg, hogy nevelődtek bele az emberek. Ebbe a három nagy, valóban életünket alapjában meghatározó szokáskultúrákba. S akkor az egyetemi években, Pop irányításával, az összehasonlító irodalom tanárunk biztatására is, mert Pop egy tanszéken dolgozott például Vera Călinnel, és más, neves, ma is ismert professzorokkal, nos akkor elkezdtem komoly irodalmat, szakirodalmat olvasni, például a *Kultúra ösvényeit*, Kaj Birket-Smith-től. De akkor jelent meg magyarul a *Gilgames* fordítása, abban az esztendőben. Rá egy évre jelent meg románul. Szemináriumi téma volt, a csuda ölte meg a kollégáimat, hogy én honnan tudom, mert én már akkor tudtam átfordítani. Szabó György²⁰ kurzusa megvolt a bukaresti egyetemen, de a könyvtárban is. Az állami könyvtárban egyébként minden magyar könyvet meg lehetett kapni, ami megjelent Magyarországon. Tehát a kötelező példány akkor tökéletesen működött. A mitológiákat nagyon elkezdtem szeretni, olvasni és kezdett megvilágosodni és egyre erőteljesebben érdeklődtem a mítoszok iránt. Ettől fogva számomra ez a három nagy szokáskultúra és ez a három szokás az ember felemelkedésének másfajta történetét jelentette.

²⁰ 1920–2011, irodalomtörténész, filológus, mitológus, fordító.

Pop ajánlására kaptam belépőt az akadémiai könyvtárba. Óriási dolog volt. Miután végeztem, Pop a lelkemre kötötte, hogy ahányszor Bukarestbe megyek, örökre keressem fel a házában, a lakásán fogadott. Örökké volt máramarosi űica-ja,²¹ vagy szilágysági. Az első kérdése az volt örökké, hogy – „Ce fac secuii tăi? Hogy vannak a te székeleyeid?”

[K. V.]: – *Egyedül voltál magyar az évfolyamodon?*

[B. L.]: – Tiszta egyedül voltam...

[K. V.]: – *A román kollégáid hogy viszonyultak hozzád?*

[B. L.]: – Nagyon kellemes élményt jelentettek külön-külön is és együtt is. Kivéve egy tanársegédnőt, s kivéve az egyik kollégámat. Tehát kilencen voltunk a szobában és az államvizsga után nem tudom, hol a csudában volt, részegen jött haza. Már világosodott. Mi még aludtunk. Zajosan bejön az ajtón és belém köt. De ami gyalázatot az rám hordott mint magyarra! Ma sem tudom, s azóta sem tudom ezt feldolgozni: kitől tanulta? Miért tette? Ha belegondolok, hogy ő mennyit evett az én csomagomból, amit küldtek a szüleim! A másik, ez a másodéven, amikor leíró nyelvtan vizsgánk volt, ez a fehérség nem tudta feldolgozni, hogy én jobban tudom a román grammatika titkait, rejtélyeit, mint a többiek, talán mert anyanyelvük volt. Bizonyára ezt az anyanyelvi ismereteimnek is köszönhetem. Írásbeli vizsgával kezdődött. Egyszer csak felállt a katedrától, nyilegyenesen felém jött és azt mondja, hogy: „Scoate buzunarul!”²² Nézek reá, hogy mit akar... „Fordítsa ki – azt mondja –, a zsebét”. Én kifordítom. „De a nadrágzsebét is”. Azt is kifordítom. Nagy dühvel visszamegy, nem kapott semmit. Tehát gyanút fogott, hogy én valószínű onnan tudom az anyagot, mert puskázom, következetesen... Szóbeli vizsgára került a sor és külön cédulán voltak ilyen nyelvjárási szövegek és ránézésre maximum egy perc alatt meg kellett állapítani, hogy az a szöveg honnan van. És miért hiszem, hogy onnan van. Úgy vágtam, mint Szalai a szappant. Ötöst adott. Elmondtam Popnak. Azt mondja, „lasă. Mai sunt și de astea”.²³ Na, szóval megbékített. Ez a két incidens volt, azon túl megválasztottak tanulmányi felügyelőnek, tudja a csuda, csoportvezetőnek, örökké én készítettem az időszakos beszámolókat a kollégáimról. Az egyik, utólag, a katonaságnál szememre vetette: nem az értékeiséim tartalmát, hanem azt, hogy „Te elemeztél minket, *bozgore*.”²⁴ Egyébként nem tudták hova tenni az erdélyi magyarságot és egyáltalán Erdélyt. Pozitívan vélekedtek, de úgy kezeltek, mintha idegen állampolgár volnék. Még akkor is, ha erdélyi csapatok játszottak Bukarestben, azok örökké az *ai tăi au fost*.²⁵

[K. V.]: – *Bukarestben mit sikerült meglátnod? A Micul Paris-t,*²⁶ *a románok szeretik így emlegetni...*

[B. L.]: – Igen, igen.

²¹ Pálinkája.

²² Mutasd a zsebed.

²³ Hagyd. Vannak még ilyenek.

²⁴ Csúfnév, jelentése: hazátlan.

²⁵ A *tieid* voltak.

²⁶ Kis Párizs.

[K. V.]: –... *vagy pedig a Balkánt láttad?*

[B. L.]: – Sok vonatkozásban a Balkánt. Volt egy nagyon érdekes fordulat Bukarest életében. '65-ben halt meg Gheorghiu-Dej. És akkor egy-kettőre Ceaușescu lett a Román Kommunista Párt főtitkára. Ceaușescu demonstrálni akart. Olyan gyönyörűen kezdtek öltözködni a lányok, a nők általában. Olyan csodálatosan. Szóval megjelentek Bukarestben olyan árucikkek, ruházati cikkek, amelyeket nem láttak addig. Szalonok nyíltak, másfajta társasági összejövetelek. Megpezdült az élet. De azontúl a szemetet nem tudom elfelejteni. Az ocsmány viselkedést szintén nem tudom elfelejteni. Azt, hogy a hetedik emeleten voltunk például az otthonban, a város központjában és az én kollégáim, akik értelmiséginek készültek, az ablakon a jaurtos üveget csak úgy kidobták az ablakon. Ezekkel nem törődtek. Ilyen is volt, olyan is volt. Voltak nagyon előkelő bálók, összejövetelek, éppen a folklór intézet kertjében, nem is tudom, milyen alkalom volt, intézményi szintű összejövetel, és én meghívót kaptam arra. Láttam akkor az ún. úri társaságot. Gyakran elsétáltam abba az úri negyedbe, ami valóban tavasszal olyan szép. A bojárrok, meg a művészek, az írók villáját láttam belőle. Néhányat belülről is, ahol magángyűjtemények voltak. Theodor Aman házába többször visszatértem, mert ott felfedeztem egy festményt, amelyik azt ábrázolta, hogy két székely bemutatja Mihai Viteazulnak Báthory levágott fejét. Nem értettem, és utána kellett olvasnom a történetnek. És mit ad isten? Amikor a párválasztási szokásokat kutattam Domokoson, az egyik adatközlőm világosított fel (a 70-es években volt), hogy Báthory gyilkosainak leszármazottaitól ma is tiltják a lányokat. És ilyen magánkönyvtárakba – Sadoveanunak külön könyvtára volt egy másik utcában – be lehetett menni, s ott helyben lehetett olvasni és könyveket lapozgatni. Aztán gyönyörű volt a világirodalmi könyvtár, külön az akadémiai könyvtár, és hát nagyon szép emlékek fűznek az állami könyvtárhoz, amelyben, mondtam, mindenféle magyar könyvet megtaláltam.

[K. V.]: – *Az előbb rákérdeztem a tanári pályádra. Valójában nem kényszerpálya volt a tanári pálya?*

[B. L.]: – Nem, nem. Tényleg tanárnak készültem. Azt hiszem, ha nincs Pop, akkor én megmaradok kimondottan csak tanárnak. Pop nekem felkínált egy lehetőséget. Egy esélyt, hogy azon a pályán is lehet lebegni. És a tanulmányaimat fokozottan irányította arrafele. Döntő volt, hogy mindenkinek ki kellett a folklórból választania egy olyan területet, amit többet és jobban tanulmányoz, mint a folklór egészét. Akkor álltam rá a szokáskultúrára. Na és akkor tanárként kerültem ki. Kí volt a hatalmas lista függesztve, az országos helyekkel, a kihelyező bizottság előtt. Csíkban Csíkszentmáson és Balánbányán volt hely. Balánbányáról csak az újságból olvastam, soha nem láttam. Olvastam, hogy ott kantint építettek, blokkokat építettek, elképzeltem, hogy ott elhelyezkedni könnyebb, lakást kapni, meg hát a kosztját is a fiatalember könnyebben megoldja, úgyhogy Balánbányát választottam. És akkor hétvégén hazamentem Szentmártonba, a szüleimhez. Balánról bejönni Domokosra könnyű volt, mert állandóan hordták a rézércet, a teherkocsinak csak inteni kellett, Domokosig jött. S ott órákat ácsorogtam az út szélén, s ez öröké szombaton volt. Eközben láttam lakodalmat. Eddig csupán a kászonit ismertem. Megéreztem, hogy valami itt több, mint amit máshol tudnak.

És annyit, hogy befejezzem: az a rendszer, amelyik mindent elkövetett, hogy én ne tanulhassak, Balánbányával kezdődően mindent elkövetett, hogy állandóan valamilyen funkcióba helyezzen. Egy esztendő után Balánbányáról lehelyeztek Szentsimonba, igazgatónak, Alocsik legnagyobb általános iskolájába. Úgy képzeljék el, megérkezett szeptemberben – szeptember elsején már ott kellett az iskolába lenni a tanároknak –, megérkezik egy Pobeda (akkor az volt a pártvezetés luxusautója), kiszállt belőle a rajoni propaganda titkár és egy Maros-tartományi tanfelügyelő. S azt mondja, hogy [koppint az asztalra] „Balázs tanár elvtárs, jöjjön egy cseppet velünk”. Nyitotta az ajtót, „kollega, üljön be”. Gyermekkoromból emlékeztem a fekete kocsira. Nem mondták, hova, nem mondták, miért, s elkezdett jönni lefele Domokos fele, ez egy kilenc kilométeres út. Félúton, megkérdeztem félénken, „hova tetszenek vinni”. Nem voltam nagy asztalverő [asztalra csap] ember. Azt mondja, „visszük Csíkszentsimonba igazgatónak”. Ennyi volt. Leérkeztünk a helyszínre, a tantestület már össze volt hívva, s azt mondják, hogy mától nem Bándi Albert – tanító volt – az igazgató, hanem Balázs elvtárs. Na és attól fogva lettem Szentsimonban iskolaigazgató. Egy év és nyolc hónap után átszervezték az országot. Éjszaka egy óraker [hármat kopog] kopogtatnak, és azt mondja a bakter, hogy reggel nyolckor legyen Csíkszeredába, a megyénél. S ott közlik, hogy az új beosztásban kulturális felügyelő leszek.

Azt kérdezték, mit vállalok. Könyvtárakat és falusi kultúrotthonokat. Ezt vállaltam. Utána úgy tudom, hogy hét esztendő telt el, újra hívtak, csütörtök nap menjek fel a pártbizottsághoz. Azt mondják, hogy Nagy Pétert, a megyei pionírtanács elnökét leváltották, „maga lesz az elnök”. S ez így ment, aztán lettem, külpolitikai lektor, kaptam két súlyos pártszankciót, mert kifogásoltam a demokratikus centralizmus lenini elméletét és a párt agrárpolitikáját. Ennek a szankciónak köszönhetően kerültem vissza a fenntartott katedrára, a Márton Áronba. Aztán, amikor nyugdíjba mentem, 2001-ben, Tonk Sándor, a Sapientia EMTE első rektora hívott magához. „Azt gondoltuk, hogy egy román és idegen nyelv szakot is szeretnénk létesíteni Csíkszeredában. És magára gondoltunk” – mondta. Én akkor már tíz esztendeig több cikket, tanulmányt írtam a román nyelv magyar iskolába való tanításáról. Semmi elmozdulást nem váltottak ki. Akkor azt gondoltam, hogy ki fogok adni egy kötetet azzal a címmel, hogy *Hiáavaló cikkek és beszédek*. Na, hát így lettem tanszékvezető, hét esztendőt.²⁷

[K. V.]: – *Nagy kitérő volt életemben ez a szakasz?*

[B. L.]: – Nem annyira a szakasz, mint az alkalmi kitérítők voltak kényelmetlenek, amelyeket akkor nem lehetett visszautasítani. Már a múltam okán sem. Ezt lélektanilag tudnám megmagyarázni. Azonban úgy gondolom, nincs okom arcpilásra – elsősorban magam előtt, ami életelvem. Bárhova helyeztek (tanügyi és kulturális posztokon tartottak, hála istennek), amire ötödéves koromban esküdtem – annak a népnek a szolgálata, amelyikből jöttem –, nos, annak nem fordí-

²⁷ Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem, Csíkszereda, Humántudományok Tanszék. Tanszékvezető (2001–2008), egyetemi kancellár (2008–2010), tanszékvezető helyettes (2010–2012), óraadó tanár (2012–).

tottam hátat. Akárhol voltam, mindenhol a munkát láttam meg és azt, hogy valamit tenni kell magunkért, még akkor is, ha nem kérnek rá. Pl. tudod-e – biztosan nem –, hogy az első titkárok (Fazekas Lajos, Szász József) országos, illetve központi fórumokon elmondandó beszédeit, függetlenül a beosztásomtól, többnyire velem írták. És én éltem azzal a helyzettel vagy visszaéltem, hogy tompítottam az elvárt retorikán, egyfelől, más felől pedig becsempésztem javunkat szolgáló szerény gondolatokat. Ma is elgondolkodom afölött, hogy Szász József első titkár ezeket személyesen megbeszélte velem. Minden bizonnyal ennek köszönhetem, hogy kiállott mellettem, amikor a pionírszervezet országos tanácskozásán jól felvezetett hozzászólásomban ellene szóltam – egyedül, noha még voltak magyarok a plenáriuson – a napirend fő pontjának: elfogadni/megszavaztatni a román pionírszervezet indulóját, aminek második szakasza úgy kezdődött, hogy „Suntem nepoți de daci și de romani.”²⁸ Ez a felívelő személyi kultusz és a tomboló nacionalizmus idején történt (kb. a 80-as évek elején). Ezért hívták be az országból az összes elnököt. Néhány percre lebénult a plenáris, az elnök (szélsőséges balos) levette a napirendről a vitát, soha nem került vissza. Büszke vagyok arra ma is, hogy a félelmemet le tudtam győzni. A fejemet akarták venni. Itthon azonnal tájékoztattam Szászt, a jelenlétemben felhívta Boștină (az elnököt), és azt mondta, „Șa știți că sunt de acord cu Balázs. Are dreptate.”²⁹ Azzal folytatódott, hogy az országos tanácsnál hónapokon át senki nem állt szóba velem, noha szakmaiságomnál fogva elég nagy szimpátiának, tekintélynek örvendtem addig. Aztán nem sok időre rá tetőztem a bajt azzal is, hogy az egyik országos bíró gyűlésen rákérdeztem, hogy milyen kritérium szerint küldik a pionírokat nyári külföldi táborokba, és a külögyes válasza után nyomban arra is rákérdeztem, hogy akkor a magyar gyermekek képvisellete létszámuk ellenére miért olyan alacsony Erdély-szerte (pl. az olyan megyékből, mint Bihar, Szatmár, Maros egy-egy magyar gyermek mehetett, Kolozs, Fehér, Brassó megyéből egy sem). Az előterjesztést azonnal le kellett venni a napirendről és újradolgozni. Az igazi „büntetés” akkor ért, amikor jó évvel a fentiek után egymásután két kényes küldetéssel bíztak meg: Berlinben tárgyalni másodmagammal (aki csak politikai volt,) a német pionírszervezet vezetőségével egy penibilis, tipikusan román politikai ügyben. (Utólag értettem meg teljesen, hogy a szervezet román vezeterei nem exponálták magukat, mivel a jelölt kérdésekben nem tették tiszteletüket sem Moszkvában, sem Berlinben. De a szervezetet csak kellett rangosan képviselni, amire, úgy látták, jó lesz egy magyar. Szerepet játszhatott az is, hogy akkor már majdnem megvolt a doktorátusom.) Aztán pedig négy afrikai ország oktatási és gyermekszervezeti politikáját tanulmányozni. Mind a négyben érdeklődtem afelől, hogy a gyarmattartók (portugálok, angolok) milyen iskolapolitikát folytattak az illető országokban. Persze, hogy kulturálisan is nacionalista gyarmatosítót. De hogyan védték a saját kultúrájukat? Persze, hogy a saját folklorjuk ápolásával, népművészetükkel. Erről pedig a marosvásárhelyi rádióban számoltam be, jó át-

²⁸ Dákok és rómaiak unokái vagyunk.

²⁹ Vegyétek tudomásul, hogy egyetértek Balázssal. Igaza van.

tetszéssel, amit a megyei propaganda titkár is felfogott és egy alkalommal közölte, hogy megértette az üzenetemet. A nyertes végül én lettem.

Ezt az időszakot, kiváltékon a megyei művelődési bizottságnál töltött éveket, tudatosan, de nem deklaráltan arra is használtam, hogy sok, ma már klasszikusnak is nevezhető írórt hívtam a megyébe. A hivatalosan „Február a falusi könyvhónap” fedőnév alatt olyan írójárast indítottam el, amilyen nem volt az országban (ezt az akkori országos művelődési statisztika igazolta). Ezt a sorozatot tartottam visszafogottabban a többi hónapok során is. Több éven át a központi jelentésekben azt írták, hogy „Hargita megyében az egy főre eső könyvvásárlás és a könyvtárakból kikölcsönzött könyvek száma országosan első”. Kultúrák korom utolsó két esztendejében vált az ügy kényelmetlenné, mivel azt kezdték, aztán keményebben követték, hogy minden magyar író mellé egy román is meg kell hívni. Említettem korábban a taktikai váltást. Ebben az esetben is ezzel játszottam ki a hatalmat: román írókat, helybelieket (azokban az években a román megyei lapnál voltak írók is), bukarestieket, vásárhelyieket (pl. Dan Culcert), bákóiakat kerestem meg, hogy adják a nevüket. Adták, bejegyeztem a programba, aztán valamilyen okra hivatkozva, „nem jöhettek el”. A propagandaosztályon soha nem akadtam fel a szitán. Ma sem tudom, elnézték-e vagy nem vették észre. Azt gondolom, nemcsak ennek a helyzetnek az alapján, hogy a megyei kultúrélet nivója érdekében szükségük volt reám. (A megyei kultúrbizottság elnökének, a propaganda titkárnak is én írtam valamennyi beszédét, újságcikkeit, még az interjúkat is. Ez viszont őket minősíti. Egyszerűen reám kaptak. Mindig azt mondták, hogy a cikk díját aztán nekem adják. Amikor meglátták a pénzt, mindenik elfelejtette az ígéretét. Pedig többszörösét kapták a havi borítékban, mint én. (A kártyába beleláttam: ha történetesen az én nevemmel jelenik meg a megrendelt cikk, kb. 100 lej cikkdíjat kaptam volna. Ők viszont 500-at. Természetesen, a sikereket is magukénak hitték.) Senki ne gondolja, hogy ezek a feladatok sikerélményt jelenthettek számomra. Most is sokszor vívódom magamban: szolga voltam-e, szolgállelkű, jobbágylelkű voltam-e, vagy egy naiv értelmiségi, aki, mint említettem, csak a munkát látta. Többek helyett dolgoztam. Maximálisan kihasználtak és kizsákmányoltak. A fő gondjuk – noha nem vallották be, akárcsak az előbbiek –, a román nyelven való fogalmazás nehézsége volt. Ezt éreztem, de nem lázadhattam. Mi lett volna, ha lázadtam volna? – kérdezem ma is, vívódva. A felettesek sok felszólalásában, ünnepi beszédeiben, üzenetében, cikkeiben a legtöbbször én voltam elrejtve. Azzal vigasztalom magam csendesen, magamban, hogy ha nem én lettem volna, sok minden másképpen alakul. Kit hogy lehetett, az eszénél fogva vezettem. De ki tud ezekről? Az akkori és mai irigyeim (legtöbbször rest és semmittevő) az *Ismeretlen* igen jellemes bátorságával felháborodva kérdezi egy-egy, könyveim megismerése után, hogy „Milyen címen adják ki a rendszert kiszolgáló Balázs könyveit?” Kivétel nélkül úgy állítják, hogy tudományos munkámat 89 után végeztem.

[K. V.]: – *A csiki székeknek román nyelvet tanítani: küldetés, hivatás, kényszer? Mi volt?*

[B. L.]: – Nagy tanárhiány volt, egy jó pár éven keresztül a tartományi központokban pedagógiai főiskolákat hoztak létre. S mindenkiken – Marosvásárhelyen

is volt –, mindenikén román szakot is. Na most, hároméves képzéssel működtek, vagy voltak sikeresek, vagy nem, szóval ilyen tömegképzés volt. És felmerült országosan a románánárképzésnek a problémája, mint amit meg kell oldani. Nem csak a magyarság szempontjából. Háromszázötven helyet írtak ki, '60-ban... Háromszázötven, óriási csak Bukarestben. És, merthogy annyira kilátástalan volt az értelmiségi pálya számomra, és én mindenképpen tanulni szerettem volna, azért tanultam meg, mondtam az előbb, románul a magyar könyveket (a Rollert és az Alkotmánytant). A román szakot választottam, mert benne láttam esélyt arra, hogy értelmiségi pályára léphessek. Hajnalban, amikor a csordát hajtották, én már a könyv mellett voltam. Sok kudarc ért, sok bántás ért. Éveken keresztül, mikor azt gondoltam, hogy elfelejtették, hogy a szüleim kulákok voltak, akkor újra felszínre került, újra előkerült... Mondjak egy ismétlődő esetet, ami bántás és megalázás volt egyszerre. Amíg engem távol tartottak az iskolától, azalatt jött egy botcsinálta tanár 1952-ben. Főispán volt azelőtt, aztán hozza-hozzanyúlt a szegényeknek küldött segélycsomagokhoz. Leváltották és tanárt csináltak belőle Szentmártonban. Állítólag Zilahon végzett tanítóképzőt. Az akkori idők társadalomtudományait tanította, és mert képzetlen volt (ebből a szempontból legendás volt: pl. Svájcban svájcerül beszélnek), volt egy bejáratott malma: az osztályharc. Akármiről szólt a lecke, a kulákokat állandóan beleszólte. És akkor nekem határozottan megmondta, hogy „Balázs, amikor meghallod a kulák szót, felállsz. S amíg tart a lecke, lábon állsz.” Na, tehát ezért választottam a román szakot, és nem bántam meg, hiszen a román, a magyar és az egyetemes kultúrából, kultúrtörténeti művekből, írásokból két nyelven olvashattam és ezek nagyon nagy hatással voltak reám. Amikor felvittek művelődési felügyelőnek Szeredába, a megyéhez, akkor lehetett választani szakterületet, hogy hol: könyvtár, kultúrotthon, Felcsíkon. Senkinek nem mondhattam, hogy miért. Félttem, mint az egyetemen, hogy megtudják, mi jár az eszemben. Tehát az, amit én baláni tanár koromban ott megláttam, attól megnyílt a lehetőség arra, hogy én 1972-ben ott kezdjem vagy végezzem minden kiszállásomat. Minden kiszállásomat úgy rendeztem, hogy a kítűzött küldetésemnek eleget tettem, s irány Domokos. Rá vagy két évre szólítottak, hogy na, az nem jó, hogy megbarátkozik valaki egy településsel, cseréljünk. Akkor meg Gyergyót választottam. Mert át kellett menni Domokoson. Gyergyón hamar elintéztam a munkát, hazajövet Domokoson rögtön leszálltam. Nem használtam, nem ültem fel hivatali kocsira, mert akkor meg kellett volna mondjam, hogy miért szállok le mindig Domokoson. Úgyhogy igen.

[K. V.]: – *A diákoknak mondjuk el azt, hogy nagyon következetesen és hosszasan, és hát elég kevés eredménnyel hadakoztál azért, hogy Székelyföldön a román nyelvet ne anyanyelvi szinten tanítsák, tehát, hogy a székely gyerek, akinek magyar az anyanyelve, ne ugyanabból a könyvből tanulja a román nyelvet és irodalmat, mint az a román gyerek, akinek anyanyelve a román.*

[B. L.]: – Igen.

[K. V.]: – *Ez szélmalomharc volt.*

[B. L.]: – Igen, így van. Azt mondtam, hogyha van diszkrimináció – és van –, ha a pedagógiában lehet művelni a kegyetlenséget, akkor az a román nyelvtanítás

a magyar iskolákban. A pedagógia ma is és mindenkor sikerélményekről is beszél. Hogy legyen sikerélménye gyermeknek, tanárnak, ha folyton kudarcok érik egyiket is, másikat is? Mert ugye, a román nyelvet az etnikai elnyomás és korlátozás eszközeként tekintik. A többségi nyelv az uralkodás eszköze, nem föltétlen a kommunikációé. Ez egyébként európai jelenség. A gyermekeink 40–50, még 55 százaléka is megbukik, hogyha figyelik a statisztikát vagy az érettségi utáni jelentéseket. Megbuknak. Pótérettségén is nagyon sokan megbuknak. Aki átmegy, az is hátrányban van, mert megy az egyetemre és nem kap ösztöndíjat, mert a médiája, ami beszámít az ösztöndíjba, a médiája sokkal kisebb a román miatt, mint a románé. Ebben éltem, mert ott tanítottam, utána fentről is láttam ezt a kérdést. Nagyon foglalkoztatott és számtalan érvel, érvrendszerrel álltam ki mellette. A román nyelv nem anyanyelve sem a magyarnak, sem a németnek. Mit kell változtatni? Hát ezt a szemléletet. Hogy más tantervet, s más tankönyvet. Ez nem jelenti azt – s ezt így kimondtam –, hogy el akarjuk bagatellizálni a román nyelvet. A célunk az, hogy a mai román nyelvet, a kortárs románokkal való kommunikációban használható nyelvet tanítsunk. Ne a 14–15. századbéli nyelvet, vagy egy-egy régióbéli, moldovai nyelvjárást. 2006-ban a minisztérium Kovásznán szervezett egy országos tanácskozást, az volt a címe, hogy *Învățarea limbii române după standarde europene*, tehát a román nyelv oktatása európai normák szerint. Én meg beneveztem két témával. Az egyik ez, a következő címmel neveztem be: *Învățarea limbii române în școliile maghiare*,³⁰ tehát én nem általánosítottam a többi nemzetiségre, *Învățarea limbii române în școliile maghiare, o problemă controversată*.³¹ Román nyelv tanítása a magyar iskolákban, egy ellentmondásos helyzet. Elsőnek kaptam szót, az első sorban ültem, ott az elnökség. És hurrognak mögöttem. Megjegyzéseket tesznek. Részt vettek minden megyéből: a román tanfelügyelők és a főtanfelügyelő helyettesek. Tehát ezen a szinten. És a minisztériumból. Szörnyű helyzet volt. Előkészített hozzászólók. Felszólal egy hölgy, s azt mondja, hogy nem érti, hogy ez a Balázs mit akar. Azt mondja, Bukarestben a mi lépcsőházunkban laknak magyarok is, nagyon jól vagyunk, húsvétkor is meg karácsonykor is koccintunk. Jellentkezik egy másik, ugyanezt mondja, majdnem ugyanezt mondja. Szót kért Alina és azt mondja, hogy végre, hallottunk egy előadást, amiről rég kellett volna már beszélni, végre, hogy eljött ennek is az ideje. Felszólal egy Iași-i asszony is, s azt mondja, hogy ő Iași-ban él, és ő nem igazán érzi és tudja, hogy ez miért olyan nehéz probléma, de most megértette. És nagyon köszöni, s kéri, hogy az előadásomat adjam oda. Láthatóan nem tetszett Got főinspektor asszonynak. Tény az, hogy ezt nem értették meg a konferencián. És igazából erre többé nem került sor. [...] Na, ez így lejárt, másnap a Kovászna megyei román lapban lehorodnak a sárga földig. Mindenféle nacionalistának, sovínisztának [neveznek], minden gyalázatot rám mondanak. Viszont a *Háromszék* feldicsérte az előadásomat az égig. Most mély csend, körülbelül öt vagy hat évvel ezelőtt Tódor Erika meg Lajos Katalin

³⁰ A román nyelv oktatása a magyar iskolákban.

³¹ A román nyelv oktatása a magyar iskolákban, ellentmondásos kérdés.

közreműködésével kimunkáltunk egy olyan tantervet, ami erre való, nekünk való. Megdicsérték, még pénzt is adtak, utaltak ki ezért a munkáért, s ezzel lezáródott. Rá egy évre azt mondják, hogy egy szakemberekből álló bizottság keményen dolgozik a román tanterveken a magyar iskolák részére. Úgy egy kicsit belefáradtam, s amit hiányolok, az intézményi háttér. Azt megjegyzem még, hogy a tantervet elküldtem a *Tribuna Învățământului*-ba, a tanügyi szaklapba. Nem telt el egy hét, szól a telefon, azt mondja, hogy szerkesztő vagyok a Tribunánál. – Kaptunk egy anyagot és tudomásomra szeretné hozni, hogy „intreaga redacție solidarizează cu dumneavoastră”. A teljes szerkesztőség önnel szolidarizál. Teljes egészében leköszölte, még középre behelyeztek egy székelly kaput is, és előtte egy székelly ruhába öltöztetett fiúcskát és leánykát. És azt mondja, hogy javasolni fogják, hogy ez kerüljön terütekre a minisztériumba. Került is, és mégsem lett belőle semmi.

[K. V.]: – *Hosszú történet volt, de ebből a diákok megértették azt, hogy milyen fontos kérdés, amiért annyira kardoskodtál. Egyébként Balázs Lajos tanári pályájának a terméke ez az egyetemi jegyzet, Folclor. Noțiuni generale de folclor și poetică populară* (2003). A csíkszeredai filológia karon, az ott román tanárnak készülő diákok a népköltészetet ebből a jegyzetből tanulják. És most menjünk sietve Csíkszentdomokosra. Eddig azt mondtad, hogy a kényszerű várakozásokat használtad ki arra, hogy beszélgéssel csíkszentdomokosiakkal, majd a kiszállás-ideig emberekkel beszélgettél. Én kérdésként úgy fogalmaztam meg a gondolatot, hogy mit tudsz és mit nem tudsz Csíkszentdomokosról. Mennyire ismered a települést? Mindegyik generációval beszélgettél-e, mindent megírtál, amit rólok tudsz? Mennyire ismered a domokosiakat?

[B. L.]: – Sok vonatkozásban igen, és sok vonatkozásban nem. Egy nagyon lényeges dolgot nem tudok máig. A domokosiakban van egyfajta duális, kettős mentalitás. Ha azt veszem, hogy domokosi emberek ölték meg Báthori Endrét,³² akkor fejedelem- és bíboros-gyilkosok. És a pápai átok nyomán azóta is szenvednek. Ma már oldódik; nagyon érdekes a felejtés és az emlékezés dialektikája. Emlékezőnk Báthorira, de próbálunk felejtetni is. Két vagy három éve táncfesztivált szerveznek ugyanakkor, amikor van a búcsú. Mindenki részt vesz a búcsún, egyik fele gyón, olvasóval a kezén, ott egy kicsivel arrébb már készülnek átmenni a fesztiválra. Tehát egyfelől gyilkost is nevelt, adott [a község] Erdélynek és nem csak Erdélynek, de ugyanakkor adta Márton Áront. Kristály András és Ördög Balázs megbosszulta a székelly szabadságjogok elbitorlását. Akárhonnan nézzük, bekerültek a magyar, román, de az európai történelembe. A történészek nem igazán látják ezeket a lelki mélységeket. Számítalan letartóztatottja volt a Siguranța³³ és a Securitate³⁴ által Domokosnak, egyfelől. Másfelől a kommunista párt itt létesítette az első sejtjeit, ejtőernyővel ledobott aktivisták közreműködésével. Ez egy másikfajta lelkület. Egész Erdélyből, amikor Mussoliniék Abesszíniát elfoglalták, az akkori kormányt levették, sehonnan Erdélyből nem történt semmilyen tiltakozás. Azt

³² Báthori Endrét (1566–1599), Erdély fejedelmét Pásztorbükön gyilkolták meg.

³³ Politikai rendőrség.

³⁴ Kommunista titkosszolgálat.

mondják, hogy a domokosiak táviratot, elítélő levelet tettek közzé. Szóval ez az, amit nem nagyon értek, hogy ebben a közösségben ilyen élesen találkozik [a két véglet]. Kurkó Gyárfás³⁵ szerepe. Rokon Márton Áronnal, a pap ma is mélyen elítéli. Például, nagyon érdekes az, hogy amikor kezdtem érdeklődni a nemi kultúra iránt, az egyik atyámfi, Márton Pali bácsi azt mondja, hogy hát ilyesmit írt Kurkó Gyárfás is a *Nehéz kenyér* regényében. Ugye nem szégyellte magát – mondja –, illet leírni. Én ugyanazt a kultúrát gyűjtöttem fel, az ellen viszont nem volt apel-láta. S amit igazából nem értek, a domokosiak esetében sem, hogy a székely törzs vajon egységes törzs volt, vagy nagyon határozott törzsi rétegződés lehetett. Mert hogy van az, hogy Domokoson háromszor keresztelik meg a gyermeket. Abból csak egy templomi, a másik kettő profán. Az útszéli keresztfát kell megkerülni vele, aztán hazamennek, és bedugják az asztal alá. A beavatás, az odatartozás rítusai ezek. És máshol miért nem tudják? Vagy miért telepedtek le éppen Felcsíknak abba az összeszorult, nyomorult csücskébe, ahol hegyet szántanak? Az is elgondolkodtató, hogy a leányszöktetés ma is erősebb, mint az egyházi vagy az állami családjog. Miért írhatja felül mint népi jog az egyházi és állami esküvőt, ha a szöktetés éjjel előtt, illetve a kontyolás előtt történik? Vallásos nép, de búcsú napján is gyilkoltak, a lakodalom napján is gyilkoltak. Azért, mert nem adnak a legénynek, a nő-sülendő legénynek egy nadrágszíjnyi földet. Szabó Dezső jegyezte fel a már említett könyvében, hogy 1904-ben Magyarországon a legnagyobb alkoholfogyasztást Szentdomokoson jegyezték. Ebből az a kérdés bennem, és más példákat is fel tudok sorolni, hogy egészen más a gondolkodásuk. Miért más? Miért érzik például, miért lett az egyéni gyilkosságból kollektív bűnösség? Miért viselik most is az átkát, a súlyát a pápai átoknak? Aztán azt sem tudom még, hogy a férfiak fehér harisnyá-ján a zsinórzat miért piros, míg máshol fekete. Néhány asszony szerint ez a piros gyász színe, mert sok vért vesztek a domokosi férfiak. Rejtély a haldokló megkerítése mint halál-ritus. Az egész magyar nyelvterületen gyertyával megkerítik a ravatalt, a halott házát, de azt, hogy a haldoklót megkerülik, nem ismerik. Ezt a rítust messziről hoztuk: a lélekértelmezés egészen különleges esete, amiből én arra következtetek, hogy a szentdomokosiak külön temetik a lelket és külön a testet. Az agos gyermeket az egész Kárpát-medencében ismerik.³⁶Csíkszentdomokoson a holdfogytára született gyermeket nevezik agosnak, a tünete pedig az, hogy fogy el, mint a Hold. Kezelésére (klinikai esetnek tekintem) kozmikus manipulációt hajtanak végre. Amitől megsérült, csak azzal lehet visszahozni az életre. Micsoda tudás! Hasonlóval csak Eliade találkozott/találkozhatott.

[K. V.]: – *Ha itt egymásra teszem a könyveket, akkor ennyi könyv szól Csíkszentdomokosról. Csíkszentdomokos a világ közepe; ami a világon van, az Csíkszentdomokoson mind megvan? Nem érdemes még a szomszéd faluba sem elmenni, mert Szentdomokoson minden megvan? Vagy pedig Te inkább azt pró-*

³⁵ Kurkó Gyárfás (1909–1983) munkás, nemzetiségi politikus, újságíró, elítélt. Emléki-ratát *Nehéz kenyér* címmel írta meg (1949).

³⁶ Törékeny és szőrös testű, nagy koponyájú csecsemő.

bárod ki, hogy hogy értelmezzél következetesen egyetlen közösséget? Mivel magyarázható, hogy egyetlen falut gyűjtöttél végig?

[B. L.]: – Az írók rendszeresen tipizálnak. Az általánosságban, a sok helyen és csak felszínesen való megjelenés nem célravezető, csakis az egy helyben, a mélyre ásó kutatás a célravezető. A jelenségek geneziséjét, azok összevetését vétek elmulasztani. Nagy szintéziseket, nemzeti szintéziseket csakis lokális kutatással lehet elérni. Most a második kiadása folyik [a három szokásmonográfiának], bővített kiadás. Egyszerre képekkel, kiváló néprajzi fotókkal, a lapalji jegyzetekkel. Rengeteg olyan információt hoznak, amelyek a domokosi helyzetet [értelmezik].

[K. V.]: – *Individuálisan beszélgetsz a csíkszentdomokosiakkal, vagy egy csoportot gyűjtesz össze, kérdőívvel mész-e hozzájuk és nem engeded eltérni őket a témától? Hogy gyűjtesz?*

[B. L.]: – Fegyelmезetten, vannak kérdőívek. A nemi kultúra kérdőívén több mint egy esztendeig dolgoztam. Ha a szalámit vékonyra fel lehet szeletelni, akkor az már nem szalámi. S az nem is éri meg, aki azt teszi a szendvicsébe, ahogy én felszeleteltem azt. Most elárulok egy olyan titkot, hogy évekre visszamenőleg van a *Nők Lapjának* [egy rovata, ahol] a szexuális életről nyilatkoznak. Rengeteg kérdést onnan szippantottam ki. Azok egyetemes problémák. Ugyanúgy jelentkeznek a parasztasszony életében is, és sajnálom, hogy a *Nők Lapja* totálisan mellőzi a falusi asszonyi társadalmat. Abszolút nem foglalkoztak [vele], mintha nem is létezne a parasztasszony a világon. Nem volnának súlyos kérdéseik. Mondok egy példát. – Te, komámasszony – mosnak –, az alsó felemből –ilyen fedőbeszéd –, az alsó felemből olyan sárgás, nyálkás folyadék jön, nem tudom, mi az. Azt mondja, hogy: – Voltál-e az uraddal az este? – Igen. – Élveztél? – Nem. – Na, azért van, zárva maradtál. Szóval mindent tud mindenki.

[K. V.]: – Újrafogalmazom, hogy még egyértelműbb legyen a kérdés: személyes titkokat osztanak-e meg veled gyűjtéshelyzetben, vagy pedig favágás az interjúkészítés?

[B. L.]: – Igen, mindenki ezt kérdezi, hogy hogy tudtam [őszinte szóra bírni az adatközlőket]. Az első, a lakodalmas könyvben, majd halottas könyvben is cirka háromszáz adatközlővel beszélgettem, én ezenfelül két-három-négy évtizede oda járok vissza. Ismernek. Így sikerült nekem a megkerítést élőben lefényképezni. Meglátták [, hogy ott vagyok]. – Tessék jönni, mert Árpád bá' haldoklik. Ezt akkor végzik, amikor még életben van, nem halott, de már nem is él. És akkor megkerítik. Megrázó, maga az egész rítus is katartikus. Csak ennek az ismeretségemnek köszönhetem. Tehát volt egy ilyen szolidarizáció [a kutatóval]. Persze, vizszaütasításban is volt részem. Tehát csakis egyénileg dolgoztam. Volt olyan esetem, ahol az asszonyok sem nyíltak meg. Például az előbbi példa is intim, s ennél intimebb is van. A férj otthon volt, de [az asszony] észrevette, mikor nyikorgott az ajtó sarka, s azt mondja, hallgatózik az emberem. Hallgatózik, tehát a férje jelenlétében nem beszélt. S akkor az favágás volt. Kijöttem, elbúcsúztam, kijött, kikísért a kocsig és azt mondja, hogy kedden nem lesz itthon! Na tessék... Szabad teret [is] adtam, mondjam például az angyalozást. Beszélgetünk, beszélgetünk az élet dolgairól s egyszer csak azt kérdi, hogy az angyalozásról tetszett-e halla-

ni? Tehát engedtem az elkalandozásnak is, és azután a kérdéseimmel visszahoztam a napirendre.

[K. V.]: – *Amikor a szexuális életükről jelent meg a könyved, akkor én ott tettem fel neked ez a retorikai kérdést, hogy szeretik-e az emberek, hogyha kutatják őket, hogyha a kutatót érdeklí az, hogy ő a férjével hogy él, és hogy megesetten ment-e férjhez, vagy a tisztaságát megőrizte...? Szeretik-e a csíkszentdomokosi emberek, ha kutatják őket, ha kérdezik őket?*

[B. L.]: – Így, ahogy mondtad, igen. Szerették – és ezt meggyőződéssel mondom –, igen szerették, hogy nekem elmondhatták a dolgaikat. És ebben nagy szerepet játszott az, hogy megéreztek, hogy őszintén érdeklődöm tudásuk, tapasztalatuk iránt. Empátia készségemet is megérezték. Semmilyen megmosolyogni való helyzetükön nem mosolyogtam. Nem tudom, mennyire nyíltak az orvos előtt vagy a gyóntatószékben. Azt megtapasztaltam, hogy neheztelnek a papokra, hogy a vasárnapi prédikációt a pap olykor a gyóntatószékben hallottakból szerkeszti. Egy fontos elvet kihangsúlyozok a diákok kedvéért: minden témához fel kell nőni! Ha én a gyűjtéseimet a születéssel kezdem vagy a nemi életre fókuszálok, mind a két könyvem csak papírhalma lenne. Fel kell nőni szakmailag, életkorban, viselkedési stílusban, szóval úgy, hogy tisztességes embernek érezzék. Elhittem csaknem valamennyi adatközlőmmel, hogy az, amit Ő tud, az tudomány. Értékes tapasztalati tudás. Azt is, hogy én a tudomány számára gyűjtök, kutatok. Noha többször idéztem csalódást az elején azzal, hogy nem a rádió számára vagy televízióknak készítek adást.

[K. V.]: – *Vagy te alakítottad át csíkszentdomokosiakat, hogy szeretnek veled beszélgetni?* [nevet]

[B. L.]: – [nevet] Nyilvánosság előtt nem szeretik. De leírva már elfogadják. Mondtam már, hogy hogyan reagáltak Kurkó könyvére, az enyémre ilyen reakció nem volt. Az előbb azt akartam mondani, hogy háromszáz [személyt kérdeztem ki], és abból én kiválasztottam harmincöt adatközlőt, akiről tudtam – mindenkiről naplóm van, feljegyeztem –, hogy az átlagos intelligencia fölötti asszony. Elsősorban asszony. S akkor ezekkel összesen – s ezt szintén vezettem – ezerhétszázötven kontaktbeszélgetést folytattam. Ezerhétszázötven órát! Ez összesen személyenként olyan harmincöt-negyvenöt-ötven órányi, ezt persze felosztottam. Persze, amikor láttam, hogy más dolga is volna, kérdeztem én magam is, akkor abbahagytam ott, s akkor aztán elmentem egy másikhoz. S akkor folytattam ott. A következőben visszatértem, aztán utána mentem újra, ahol szintén abbahagytam. Ezért vezettem nyilvánartást, s ez nagyon fontos.

Egy adatközlő volt, aki visszautasított, merthogy egy elég kényes kérdéssel fordultam hozzá. A temetőben ugye leselkedtem mindig, a temetés után – érdekes, hogy Andrásfalvy Bertalan valahol a Szilágyságban ugyanezt fedezte fel –, szétszédnek és ki-ki a maga sírjához elmegy; asszonyok maradnak vissza, s elmennek a férjeik sírjához. Hallgattam távolról. Ami szemrehányást [tesznek], „miért hagytaál itt? A hat gyermekkel, a négy gyermekkel, az állatokkal. Egyedül maradtam... Nem gondoltad, hogy mennyi, milyen nehézséget hagysz nekem?” Megrendítő. És így kisírja magát és utána olyan finom gyöngédséggel – erről szintén van távolról két

fotóm – megcsókolja, tehát *reasír* és aztán megcsókolja a síremléket. Ezt a pillanatot *reasírás*nak nevezik. S hallottam ezt az asszonyt. Olyan panaszáradat jött ki belőle, s mikor befejezte s elindult lefele, hozzám mentem, mondom, hogy ezt megismételné-e. „Én eljövök magához, elmondja nekem?” „Jó, azt mondja, de belé kell képzeljem magam, mert csak úgy nem jön!” Ez is érdekes dolog. „Belé kell képzeljem magam, jöjjön el”. Na, s el is mentem. Időközben ugye megjelent a lakodalmas könyv, s benne a fekete mise kérdése, a megcsináltatás, tehát a mágia kultúrkörébe is beletartozik, hogy megátkozza az anyós a menyecskéjét, merthogy rosszul él a fiával, meg is csalja, satöbbi, s azt mondja, hogy megcsináltatom! Ezt ugye én leírom, s mert fontos volt, beteszem. Tud-e olvasni a domokosi parasztember? Meggyőződtem róla. Mind csak a nemek megjelölésével (N., F.) tettem be az adatközlőket, s mindeniket kifürkészték, hogy ki az. Beszédtéma lett. És kiderült, hogy az az asszony, aki elment Moldovába, megcsináltatta a menyecskéjét, rózsafüzértársulat-vezető. Nem akar ki. Tehát szent asszony. S elmegy a román paphoz feketemisémet mondatni.

Elmegyek tehát ehhez az asszonyhoz, akit kiszemeltem, hát ez gyönyörű *reasírás*t mond, gondoltam. Bemegyek. Éppen fát rakott a tűzre, most is emlékszem [felnevet], azt mondja: „magával szóba nem állok”. Mondom, miért? „Azért, mert kiírta azt, aki elment, s fekete misét mondatott”. Mondom, nem írtam ki, csak írtam róla, az esetről, sehol nem jelenik meg a neve. Nem, mindenki tudja, hogy róla van szó. Igen ám, de azt ki is zárták, nemhogy leváltották a rózsafüzértársulatvezetésről, hanem magából a társulattól is kizárták.

Elmondhatom azt is, hogy könyveimet „kézikönyvnek” is tekintik. Egy domokosi társasággal futottam össze Gyimesközéplekon, s szóra szó, az egyik asszonyból kibuggyant, hogy K. J. haldoklott, s jaj istenem, meg kell keríteni. Ki tudja, s melyik tudja? S hát egyik se. S mondom nekik, vegyétek csak elé Balázs Lajos könyvét, s abból megtudjuk.

[K. V.]: – *Ezzel kapcsolatban azért kérdés, hogy nincs olyan érzésed néha, hogy az etnológus, az etnográfus egy kicsit áruló? Bizalmasan közlik velünk az emléküket, meggyőződésüket, és akkor mi azt a nagyvilág elé vesszük.*

[B. L.]: – Mondom, nem kaptam én ilyent. Gyakran járok vissza, minden egyes könyvemet, ha nem elsőnek, de másodikként ott mutatom be. A kultúrotthonban; az esetek többségében tele van a községháza díszterme, és jönnek, hogy „megvásároltuk a tanár úr könyvét, megvettük”. Olyan is volt, hogy kilencet vett meg, a lakodalomból, mert kilenc gyereke van külföldön. S érezzék, hogy innen szakadtak el, s mind a kilencet dedikáltatta.

[K. V.]: – *Kedves diákok, Balázs Lajos tanár úr a könyveivel egy sorozatot indított. A csíkszentdomokosi lakodalom feldolgozása az első monográfia, utána következett a csíkszentdomokosi temetés feldolgozása, utána következett a csíkszentdomokosi születés és keresztelés feldolgozása. Ez a trilógia – hármaskönyvnek nevezik –, lezárult és akkor Balázs Lajos továbblépett és az átmeneti rítusokat egy másik oldalról ragadta meg, a vágy rítusai, a rítusstratégiák felől. Tehát ez a könyv egy másik megközelítése ugyanannak az anyagnak. A csíkszentdomokosi kultúrának ezt a részét a francia folklórkutató, Arnold van*

Gennepe által az 1909-ben megalkotott szokásmodell,³⁷ az átmeneti rítus modellje felől ragadta meg. Azt mondja van Gennep, hogy ezekben a nagy rítusokban, mint a keresztelés, lakodalom, temetés, három szokásegység van: az elválasztás, az eltávolítás és a beépítés az új státusba. Amikor ezek a könyvek jelentek meg, én azt kérdeztem Balázs Lajostól, hogy vajon van Gennep úgy dolgozta ki ezt a modellt Franciaországban, hogy az Csíkszentdomokoson is érvényes-e? Amennyiben Balázs Lajos egy Franciaországban kidolgozott rítusmodellel vizsgálja a csíkszentdomokosi társadalmat és szokásokat, vajon nem hull-e ki belőle – mint egy szűrőből, mint egy rostából – az, ami csíkszentdomokosi? És marad a szűrőben, a rostában az, ami európai? Nem bánnám, ha most újra válaszolnál erre a kérdésre. Mennyiben a van Gennep-i modell az, amit ebben a három könyvedben rendre-rendre érvényesítesz?

[B. L.]: – Van Gennep-nek Párizsban hatalmas anyag állt a rendelkezésre, amit én pozitívumnak is tartok, de negatívumnak is. Tehát ő hozott portékából szabott ruhát. Nem ő gyűjtötte. A hamisság itt jön be, amikor a szabónak elviszem a szöveget és átszabja a ruhát. Rengeteg példa állt a rendelkezésére; nagy absztraháló képességről tett bizonyosságot – ami kétségtelen erénye. Tehát ki tudta szippantani mindazt, ami kritikus és egyetemes emberi. De a konkrét helyzetek hiányoznak és téved is. Én elfogadtam és valóban alkalmaztam a modellt a szentdomokosi szokáskultúrára, de mindvégig, hogyha visszaemlékszel, vitatkoztam is vele. A cezúrákat nem ott húzta meg, ahol én láttam és tapasztalom és bizonyítom is; például ő a születésben a leggyengébb. Úgy általában a születésről írt néprajzi tanulmányok a legsoványabbak. A születés nem akkor kezdődik, amikor világra jön a gyermek, hanem a fogamzás pillanatától, mert akkor indul el a nő hasában az a másfajta érzés, ezért az a könyvemnek a címe, hogy *Szeretet fogott el a gyermek iránt*. Egy asszony, akivel nagyon hosszút beszélgettem, nem értette meg, hogy miért szeretik a gyermeket, mert neki nem lett. Aztán járt Szovátára kezelésre, [...] s érezte, hogy kezdi megszeretni a gyermekeket, mert benne valami megmozdult. Van Gennep a születést a köldökzsinór elvágásától számítja. Mellőzi azt a hatalmas, a kilenc hónap alatt kialakult, azt az igenekből és nemekből összeálló tudást. Ezért nevezem én prenatális kultúrának vagy magzatvédelemnek. Kihagyja azt a népi tudást, ami része a népi kultúrának. Az apró finomságokat, részleteket Van Gennep nem érzi, valahol mereven egy kalap alá hozza ezeket az elválasztó, eltávolító, beavató rítusokat, mintha minden mindenhol pontosan akkor történe. Nem a köldökvágással, hanem a fogamzással kezdődik, mert az asszony attól a pillanattól kezd elsősorban arra koncentrálni és gondolni, amit magában hordoz. Azzal folytatva, hogy úgy vártam rá, istenem... Domokoson nagyon szeretik a gyermeket, sehol talán úgy. Igazi gyermekkultusz ez. Erről is írt Böződi; úgy magyarázza falun a sok gyermeket, hogy tudatlanok. Ez nem igaz. Pont az ellenkezőjét [tapasztaltam] és nem is értek egyet Böződivel. Felfedeztem az András bácsi örömét az egyik mesé-

³⁷ A. van Gennep: *Les rites de passage: étude systématique*. Paris, E. Nourry, 1909. (Magyar nyelven Átmeneti rítusok. Ford. Vargyas Zoltán. Bp., L'Harmattan, 2007.)

ben. Mikor az asszony azt mondja: úgy vagyok, s attól fogva az öreg lábujjhegyen jár. S az egyik király, az öreg király is az egyik mesében úgy kezd járni, mert a menyé kezdett hasasodni. Ezeket nem érzékeli [van Gennep]. Azt, hogy van valamilyen láthatatlan valósága minden fordulatnak. A leány nem akkor kezd el gondolkodni, hogy milyen lesz a házaselete, amikor az oltárra felvezetik, hanem akár hónapokkal, s akár évekkorábban. Leválik, nemiségében is elválik korábbi állapotától, s egy új helyzet kezdődik, s ezt újra nem érzékeli van Gennep. Nekem akkor jó volt, mint a távoli torony, amit követtem, de ugyanakkor mindig kritikusán is tekintettem rá, és állandóan követtem, hogy mások hogy látják, és én jöttem az én tapasztalatommal.

[K. V.]: – *Az előbb azt mondtad, hogy a kutatónak empatikusnak kell lennie, hogy megértse, milyen az a másik világ, amelyben az adatközlői élnek.*

[B. L.]: – Én ennek a kérdésnek nagyon örülök. Sok adatközlő asszony elsírta magát, könnyel telt meg a szeme, amikor személyes asszonyi sorsáról érdeklődtem. Nem utasították vissza kérdéseimet, mert érezték az őszinteségemet. Ezt lehet nevezni színészkedésnek is, de én – talán sorsomnál fogva – mindig érzékeny voltam az emberi szenvedésre. A parasztasszony lelki világa sokkal gazdagabb, mint például az értelmiségé. A kutatónak nagy önfegyelmet kell tanúsítania. A hamis színjátékot, a bohóckodást, főleg a fölösleges okoskodást, kioktatást hamar megérik.

Az a falcs felfogás, hogy jaj, a gyermek ne lássa a halált, meg meghalni embert. Én hatodikos voltam, amikor láttam férfiembert meghalni, és ez azóta is életem nagy élménye. Aki szülő nem engedi, hogy a gyermek lássa a nagyszülőjét vagy akár a szülőjét is meghalni, nagy élménytől fosztja meg. Finom pontossággal éppen csak megrezdül az ajka. Attól a pillanattól megjelenik a fizikai, a fiziológiai elváltozás. A halál árnyéka. Beszéljünk a halál árnyékáról. Az végigvonul az arcon, végigvonul a testen. Ez nagy élmény. Látni kell, érzékeltetni kell. Mondjuk, hogy ez része az életünknek, de ettől mégis eltakarjuk a szemét a gyermeknek, a fiatalnak. Látnia kell a saját nagyapjának a halálát. Ne takarjuk el, még akkor sem, hogyha félünk a haláltól. Meg kell békülni vele, része az életnek és ezek fájdalmas pillanatok... A könyvemben negyvenkét olyan szót fejtettem ki az adatközlőktől, amelyek mind-mind a halál szinonimái. Pedig a borzalmat, a rettenetést nem szeretjük megnevezni. A nemi kultúra könyvemnek is éppen ez az egyik értéke: a szókincese. Odakinn a padon ülnek – fontos fórum a kapu előtti pad, ahol fontos problémákat beszélnek el –, egy fiatal pár elmegy előttük, abban a pillanatban a figyelem rájuk irányul. Valaki már tudja, s azt mondja, hogy „ezek is már befűzték a tű fokába a cérnát”. Hát van ennél szebb metafora? Hogy befűzték? A halál esetében is így kell lennie egy nyelvnek. Gazdagodott a magyar nyelv és nem csak a reformátusok gazdagították, hanem (nevet) a katolikusok is, mert a gyóntatószékben be kellett vallani az 1700-as évektől a nemiséggel kapcsolatos vétkeket. A papok feladatuk kapták a pápától. Elmondhatta-e a papnak a gyóntatószéken az addig használt szókinccsel, hogy mit csináltunk a tegnap a szalmakaszajban? A gyóntatószék összeomlott volna, s ezért ki kellett találni egy ilyen rejtő fedőbeszédet.

[K. V.]: – *Miután Balázs Lajos megírta a lakodalmat, a temetést, a keresztelőt, kíváncsiak voltunk, hogy még mi derül ki a csíkszentdomokosiakról. És akkor jött ez a nagy kötet a csíkszentdomokosiak szerelmi, nemi életéről. Döbbenetes, hogy hogy tudja ilyen őszinte beszélgetésekre ösztönözni adatközlőit Balázs Lajos. És olyan értelemben is megdöbbentő, hogy milyen nyelven tudnak beszélni, mennyire tisztán tudnak beszélni erről, hogy mennyire az életüknek a része. Én nem tudom eldönteni, hogy más, mint Balázs Lajos ugyanezt meg tudta volna-e csinálni, vagy csak ő volt képes erre? Mindenképpen egyedi ebben a témában ez a könyv. Majd Balázs Lajos továbblép erről a területről a rituális szimbólumok felé, a székely-magyar szimbólumok felé, ezt a csíkszentdomokosi kultúrát újraértelmezi a jelképesség felől. Akkor hogyan tovább; további távlatok mennyire vannak már megnyitva?*

[B. L.]: – *Mintegy 150 tanulmányt írtam, a monográfiákkal párhuzamosan. Azokon keresztül csiszoltam a különböző motívumokat, helyzeteket. Hát például van egy olyan tanulmányom, hogy *A lakodalom hangjai*. A csend is hang a temetéskor például, a menyasszony búcsúztatása után annyi hallatszik csak, hogy szípnak. És akkor a felszabadult hang, amikor csakugyan megvan az esküvő, a lakodalom, a templom előtt pálinkáznak, táncolnak, az egy másfajta hang. Az irónia, a csúfondarósság hangja. A hangot úgy értelmezik, mint ahogy egy muzikológus értelmez egy kompozíciót, egy zenei szerzeményt.*

[K. V.]: – *Kedves diákok, több mindent szerettem volna még megkérdezni Balázs Lajostól. Azt, hogy a Wikipédiának miért nincs róla tudomása. Miért volt az, hogy a Kriterion Kiadónál indult, aztán a Scientiával dolgozott és a Pallas-Akadémiánál kötött ki? Rengeteg folyóirat közölte az írásait; megkeresték vagy a szerző kereste meg ezeket a publikálási lehetőségeket? Kik voltak a kortársak, kik voltak a pályatársak, kik voltak a munkatársak? Ezek adottak vagy pedig megkereste őket? A kapcsolattartás a régi rendszerben és '89 után hogyan történt? Az elismeréseiről nem akartam kérdezni, azokat én sorolom fel: Kulturális érdemrend (1974), Ortutay Emlékplakett (2000), Ezüst Gyopárdíj a pedagógusi munkájáért (1999), Apáczai-díj, szintén a pedagógusi munkáért (2012), a Magyar Kultúra Lovagja (2000), a Művelődés díszoklevele (1993), a Székelyföld folyóirat díja (2007), a Magyar Néprajzi Társaság tiszteletbeli tagja (1996), az Erdélyi Múzeum-Egyesület tiszteletbeli tagja (2007), a Magyar Tudományos Akadémia köztestületi külső tagja (2000), Év oktatója cím (2005), Csíkszentdomokos díszpolgára (2009), Magyar Érdemrend Lovagkeresztje (2014), Apáczai-díj Ezüst fokozata (2014). Milyen volt munkásságának a recepciója? Tudom, hogy elismerésben volt része; vajon értetlenkedésben is? Ugye Arany János mondja, hogy „Boldogságot/ Irigy nélkül még ki látott?” A Szerelempatak, ez a csíkszentdomokosi nemi életéről szóló könyvből ihletődött dokumentumfilm Balázs Lajos számára csalódás volt-e? Vagy nem? Aztán akartam kérdezni azt, hogy mi a véleménye a népi kultúrának az értelmezéséről: a népi kultúra valóban ősi és valóban orális? Mi a véleménye a hagyományok színpadra-, és fesztiválra viteléről? Mi a véleménye a most zajló örökségésítési folyamatról? A kutatás mai szemléletéről?*

[B. L.]: –A mesterem tagadhatatlan, hogy Pop Mihai volt. Személyes ismerkedésünk előtt szoros kapcsolatot tartottam Faragóval, dr. Kós Károllyal, a két nagy öreggel. Nagy Olgával. Általuk Kolozsvárral! Rendszeres és gyakori levélváltást folytattam velük, ha meg jöttem, akkor mindig felkerestem őket, és állandóan tanácskoztunk. Nekik köszönhetően ismertem meg a Román Akadémia Kolozsvári Intézetét, az Erdélyi Néprajzi Múzeumot. Benkő József történésszel is akkorig jöttünk össze: felidézte a szeredai gimnáziumban töltött évek igazgatói emlékeit, kászoni származását. Hatással volt a látásomra, akárcsak Egyed Ákos mai napig. Nekik vettem fel azt, hogy a néprajzkutatás nagyobb szerepet is játszhatna a történelmi kutatásokban, a felfedezések, jelenségek értelmezésében. A 70-es években kerültem a *Korunk* szeme elé, megismerkedtem Aradi Józseffel, Herédi Gusztávvval. Nekik köszönhetően győztem le a *Korunkkal* szembeni, nem politikai, de szakmai félszemet. Mennyire szorongtam, Istenem, amikor leadtam első tanulmányomat *Egy falu szankciórendszere* címmel. Herédi a címet Új falu, új szokásokra cserélte, azon túl egy szót sem húzott ki. Máig nem értem a titkot, amit elvitt magával. Egyszer annyit mondott, hogy majd elmagyarázza. Feltételezésem szerint azért, hogy megtévessze a cenzort: lám, az elvárások szerint új társadalmi jelenségről is közölnek tanulmányt. Munkatársaim: kettő jelen van, ti voltatok. Titeket tekintelek közvetlen munkatársaimnak (Tánczos Vilmosra mutat), Keszeg tanár úrral.

[K. V.]: – *A Kriza Társaságnak milyen szerepe volt a te pályádban?*

[B. L.]: –Bukarest indított és a Kriza Társaság bontakoztatott ki. Az alakulástól számítva néhány éven keresztül évente volt három vagy négy konferencia vagy vándorgyűlés, ami akkor megmozgatta az ezzel a tudománnyal, a kultúrával foglalkozó embereket. Ki kell emelnem az általa elindított, Erdélyre kiterjedő kutatásokat. Éveken át büszkélkedtem különböző szakmai körökben azzal, hogy a mi társaságunk szolgálja a legkövetkezetesebben és átfogóbban a magyarságtudományt. Nagy tisztelettel és máig tartó megbecsüléssel vagyok Pozsony Feri iránt. Ismeretségi köröm és ismertségem a társaságnak köszönhetően bontakozott ki, mondhatnám, a koncentrikus körök szabálya szerint, befogva íveivel a Magyar Néprajzi Társaságot is. Társaságunk vándorgyűlései, konferenciái számomra a legkiválóbb szakmai, eszmei, tapasztalati börze volt, valamennyi. Általuk is ütköztettem a bukaresti képzésemet a néprajzi megismerés erdélyi, kolozsvári tapasztalatával, eszmeiségével. Tánczos Vilmossal ritkább a közvetlen kapcsolat, de rég tapasztalom, és nagy elégtétellel, hogy kölcsönösen fogjuk egymás „rádióadásait”. Sasszem látását, szakmai méltóságát nagyra értékelem.

Visszatérve a kérdésre, a lapok, kiadók – az én fuvarosaim, akik eljuttattak itthonról hol ide, hol oda – nagy és nemesen jóhiszemű szolgálatot tettek önbecsülésem, másokkal való megismertetésem, tudományunk egészéhez való tudományos hozzájárulásom, munkásságom valós léte tekintetében, megbecsülésében (félszeim legyőzésében is). Első, igazán néprajzi közléseim a *Művelődésben* jelentek meg. Éveken át Bokor Katalin, majd 1989 után Szabó Zsolt kért, ösztökélt írásra. Nemcsak kis tanulmányokat, hanem reflexiókat is kértek megyei, országos kulturális jelenségekről (pl. a megyésítés után indult megyei és megyeközi fesztivá-

lok). Aztán egy alkalommal megismerkedtem Gálfalvy Zsolttal, aki enyhe szemrehányást tett, hogy nem írok *A Hét*-be. Engem viszont az lepett meg, hogy tudja, hogy írok. A magyarországi konferenciákon neves tudósoknak mutattak be. Neve hallatán többen úgy válaszoltak, hogy „Rég ismerlek, olvasom tanulmányaidat”. Gunda Béla professzor például ezen alapon hívott meg és biztosította szállásomat, kosztomat az 1990. évi debreceni Hungarológiai Világkongresszusra. Soha nem találkoztunk azelőtt. Iliá Mihály, akivel szintén nem találkoztam 2015 áprilisáig, a következőket írta 2012-ben a *Székelyföld*-nek: „Balázs Lajos írásait, könyveit mindig érdeklődéssel vettem [...]. Anyaggyűjtése csodálatra kész, hiszen ez nem egyszerű dolog, a beszélgető partnert megnyilatkoztatni maga is nagy teljesítmény. Ez igazán kultúraantropológia, amint magát mostanában a néprajz szereti nevezni, de nem mindig az. A személyes ismeretség nélkül is kialakult bennem, hogy Balázs Lajos az a valaki, akit számon kell tartani, olvasni kell, ajánlani kell. Ez az utóbbi buzgalom régen él bennem, persze főleg az irodalmi kapcsolatokban kamatoztattam”. Ez év áprilisában, amikor vendége voltam a szegedi néprajzi tanszéknek, megtisztelt az *Amikor az ember nincs es ezen a világon* könyvem bemutatóján, a szegedi Somogyi Könyvtárban, másnap pedig eljött az egyetemen tartott kurzusomra.

Több hazai és magyarországi, külföldi folyóirattal jó és megtisztelő kapcsolatom volt/van. Elmondhatom, hogy 95%-ban ők kértek írást, tanulmányt. Ezeket nevezném meg, a náluk megjelent írásaim számával: *Székelyföld* (27), *Művelődés* (15), *Korunk* (10), *TETT* (7), *A Hét* (7), *Honismeret* (6), *Erdélyi Múzeum* (4), *Erdélyi Riport* (3), *Néprajzi Látóhatár* (3), *Demográfia* (3, Magyar Tudományos Akadémia), *Létiünk* (3, Vajdaság, a szerkesztőbizottság tagja), *Pannonhalmi Szemle* (2), *Keresztény Szó* (2), *Kharón Tanatólogiai Szemle* (2, Budapest–Szeged), *Mikes International Magyar Szellemi Fórum* (online 2, Hollandia), *Ethnographia* (1), *Hitel* (1, Budapest), *Napút* (1, Budapest), *Helikon* (1), *Magiszter* (1, Romániai Magyar Pedagógus Szövetség), *Philobiblon* (1, Kolozsvár), *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* (1), *Tempevölgy – Kultúra, Művészet, Tudomány* (1, Veszprém).

Az első könyvemmel, a lakodalmassal, a Kriterionhoz fordultam, 1983-ban. Domokos Géza volt a fogadóm. Minden jóindulata, akarása ellenére *Az én első tisztességes napom* tizenegy évet várakozott náluk. 1984-ben jelent meg egy belső határozat/utasítás, hogy a kisebbségekkel foglalkozó történelmi, néprajzi, kiváltképpen a szokásokkal foglalkozó könyveket nem szabad kiadni. Pop Mihai ígerte, hogy Dulea-t, Suzana Gádea helyettes kultúrminiszterét megkeresi, mivel jó ismerőse. Telefonon hívott és ezt közölte: „Balázs dragă, n-am rezolvat nimic. Stăm iarăși pe cuptor și suflăm în palme.”³⁸ 1989 után pedig azért várt négy évig, mert noha megkapta a magyar kormány támogatását és Domokos Gézától a „zöld lámpát”, a pénz eltűnt, valaki lenyúlta. Többszörös reklamációm után jelenhetett meg

³⁸ Drága Balázs, semmit sem sikerült intéznom. Ismét a kályhán ülünk és fújunk a marinkba.

1994-ben. Mindezek ellenére tovább dolgoztam (példaképem Mikes volt). Ennek köszönhetem, hogy amikor 1994-ben a csíki Pallas Könyvkiadó és a budapesti Akadémiai Könyvkiadó (akkor még nem voltak egyesülve) közös pályázatot írt ki néprajzi, helytörténeti, kultúrtörténeti könyvek írására, volt, amit elővennem. A 35 beérkezett pályázat közül a történész zsűri (Benkő Samu, Jakó Zsigmond, Demény Lajos) a *Menj ki én lelkem a testből*-t javasolta első díjra. Mondhatom, hogy ez a siker egyből olajozottá tette a kiadókkal, elsősorban a Pallas-szal való együttműködésemet. A Pallas nem tágitott: 1995-ben már megjelent a díjazott könyv, aztán a születés-könyv (1999), 2009-ben az *Amikor az ember nincs es ezen a világon* (2009), 2010-ben ennek második kiadása. 2012-ben jött a *Rituális szimbólumok*. 2006-ban tettem egy kitérőt a Scientia fele a *Vágy rítusaival*. Aztán a Pallas kezdte szorgalmazni a három első könyv második kiadását, ami a zöld, a piros, jelenleg a fekete könyvvel megvalósulni látszik.

A kiadókkal általában jó, kölcsönös respektben megnyilatkozó kapcsolat volt. Bántó tényként említem azonban, hogy a szerkesztés tekintetében nem mindig tanúsítottak kellő igényességet. Ezt különösen a halottas könyv esetében mondhatom, amikor a népi terminológia önkényes megváltoztatására is példa esett, mert nem értették pl. a *gyertyapálca* megnevezést, amivel a lélek a túlvilágra indul és vele gürcöli át magát a Jordán vizén, ezért *gyertyának* nevezték el anélkül, hogy megkérdézték volna. Ezzel és másokkal a tudományos pontosságnak ártottak. Hasonló, visszafordíthatatlan hibák kerültek be a piros könyvbe is. A Scientia Kiadó esetében ilyesmit nem tapasztaltam. Viszont hálával tartozom valamennyinek, hogy könyveim megismertetésében, bemutatásában, itthon és Magyarországon kezdeményezők, támogatók és kivitelezők voltak.

A konferenciák számomra kiváló műhelygyakorlatok, szellemi börcék voltak. Olyan konferenciára nem mentem el, ahova nem vihettem a magam portékájából is. A folyóiratokban közölt tanulmányok helyett az élő szakmai kapcsolat és tapasztalat kiváló lehetőségei. Többségük nagy szellemi többlete, hogy kötetekben hivatkoztak könyveimre, tanulmányaimra, aminek nagy gyakorlati hozamát az idézettségem indexében látom (több mint 150 adatról van hiteles tudomásom. Sok, elégséges, közepes vagy kevés? Nem tudom.)

[K. V.]: – *Köszönjük szépen, további eredményeket és jó egészséget kívánunk!*

[B. L.]: – *Én köszönöm a türelmüket. (A diákokhoz fordulva.) Én a kultúrában a hamut is becsülöm, mert valamikor tűz volt. De annál inkább becsülöm a paraszat. Rálehelünk, felizzik. Na, ez a maguk feladata. Leljenek rá arra, ami felizzítható. Ne legyenek csupán passzív fogyasztói.*

Az interjúra a kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem Magyar Néprajz és Antropológia Intézetében került sor, 2015. október 15-én, a néprajz szakos egyetemi hallgatók és oktatók jelenlétében. Kérdezett: Keszeg Vilmos. Lejegyezte: Major Anna.

**Specificul și concepția cercetărilor mele
cu privire la obiceiurile populare**

Lucrarea lui Balázs Lajos reprezintă o schițare a portretului său spiritual, o confesiune, o recursiune asupra procesului de orientare spirituală. Autorul înșiruie personalitățile, lucrările mai importante, care i-au format cariera etnografică și modul său de gândire, ne prezintă volumele sale majore, respectiv oferă o însumare a afirmațiilor sale referitoare la importanța și înțelesurile obiceiurilor legate de riturile de trecere. Studiul este urmat de un interviu cu autorul, realizat de către Keszeg Vilmos.

The Specificity and Concept of My Research on Folk Customs

The study of Balázs Lajos includes a sketch of his spiritual portrait, being a confession as well as a retrospective on his formation and orientation. The author lines up the important personalities and works that have influenced his career and way of thinking, he also presents his major volumes, summing up his statements on the importance and meanings of the customs related to the rites of passage. The study is followed by an interview with the author, taken by Keszeg Vilmos.